

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Завгородній Віталій Анатолійович

УДК 341.64:340.143

**ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА
ЇЇ ВПЛИВ НА ЮРИДИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ
(ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
юридичних наук

Дніпро – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий консультант -

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України

Стеценко Семен Григорович,
Верховний Суд,
суддя Касаційного адміністративного суду.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України

Петришин Олександр Віталійович,
Національна академія правових наук України,
президент;

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України

Ярмиш Олександр Назарович,
Інститут законодавства Верховної Ради України,
головний науковий співробітник;

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Дудченко Валентина Віталіївна,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри загальнотеоретичної юриспруденції.

Захист відбудеться «26» лютого 2021 р. о 09 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.727.04 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ за адресою: 49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у загальній бібліотеці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26).

Автореферат розіслано «25» січня 2021 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В.Ф. Примаченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Ратифікація Україною у 1997 році Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) відкрила нові горизонти для утвердження та забезпечення можливостей суб'єктів права. Незважаючи на цей позитивний крок, проблема з дотриманням прав і свобод людини в нашій державі не лише не знайшла свого позитивного вирішення, але й загострилась.

Підтвердженням цьому слугують існуюча кількість звернень до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Страсбурзький суд, Суд Ради Європи) з боку осіб, що перебувають під юрисдикцією Української держави, кількість розглянутих справ проти України та справ, що перебувають на розгляді в Суді Ради Європи (на кінець 2015 року – 13850 справ, що складає 21,4 % від загальної кількості справ; на кінець 2016 року – 18150 справ, що складає 22,8 % від загальної кількості справ; на кінець 2017 року – 7100 справ, що складає 12,6 % від загальної кількості справ; на кінець 2018 – 7250 справ, що складає 12,9 % від загальної кількості справ; станом на 31.12.2019 – 8850 справ, що складає 14,8 % від загальної кількості справ), невиконання пілотного рішення Страсбурзького суду по справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15.10.2009, ухвалення Судом Ради Європи ще одного пілотного рішення «Сукачов проти України» від 30.01.2020, невжиття державою належних заходів на виконання ряду квазіпілотних постанов ЄСПЛ, серед яких «Бурмич та інші проти України», «Каверзін проти України», «Харченко проти України», «Балицький проти України», «Веренцов проти України», «Зеленчук і Цицюра проти України» й ін.

Аналіз звітів Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ за 2015-2019 рр. дозволяє констатувати, що серед проявів порушення Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань за Конвенцією і надалі залишаються: невиконання рішень національних судових органів; жорстоке поводження з особами, котрі перебувають під контролем держави; порушення прав людини на справедливий судовий розгляд; обмеження свободи вираження поглядів, мирних зібрань, права володіння, користування та розпорядження об'єктами власності.

Факт існування такої негативної ситуації підтверджено і на проведених в Україні VIII та IX Щорічних міжнародних форумах з практики ЄСПЛ (22-23.11.2019; 09-10.12.2020), де за участі суддів Суду Ради Європи вкотре піднімалися питання щодо причин досі не усунутих українською владою системно-структурних проблем у сфері дотримання прав людини, зокрема, доступ до суду, умови тримання осіб під вартою, незалежність національних судових органів, виконання постанов Страсбурзького суду й ін.; Другому та Третьому щорічних форумах з виконання рішень національних судів в Україні (01.10.2019, 05.11.2020 відповідно), під час проведення яких наголошувалося на відсутності реальних і ефективних заходів держави в цьому напрямку та необхідності негайного здійснення раніше задекларованих нею кроків.

З часу набрання чинності Конвенцією вітчизняними правниками було підготовлено низку наукових праць присвячених різним аспектам дотримання та виконання її норм на національному рівні, ознайомлення з якими дало можливість

сформувати системне уявлення про існуючі проблеми у цій царині. Однак, слід констатувати, що дослідження практики ЄСПЛ та Конвенції носили здебільшого різноплановий характер, а спроби правників дати відповідь на питання щодо ефективного функціонування Страсбурзького правозахисного механізму, в тому числі і для України, мали своєю метою висвітлити лише окремі існуючі проблеми. В той же час, автором досліджено це питання як цілісне та багатоаспектне, а підготовлена праця дає можливість подивитися на нього системно.

Варто зауважити, що розроблені представниками правничої науки теорії правового впливу та правового регулювання в основному зорієнтовані на нормативно-правовий акт, як основне джерело національного права, що вимагає уточнення окремих теоретичних положень по відношенню до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як міжнародного договору та практики Суду Ради Європи, як складного правового феномену. Окремі теоретичні положення, що торкаються природи окреслених правових явищ, вочевидь носять дискусійний характер.

Посилює актуальність теми і той факт, що окремі проблемні питання, пов'язані з механізмом імплементації постанов ЄСПЛ в національній правовій системі України, дотепер не знайшли свого однозначного вирішення в сучасній юридичній доктрині. Крім того, при їх висвітленні не приділено належної уваги аспектам впливу практики Страсбурзького суду, своєрідним провідником якого є правосвідомість суб'єктів, перед усім тих, які наділені державно-владними повноваженнями та є потенційними порушниками конвенційних норм.

Теоретичним та методологічним підґрунтям дослідження стали роботи таких вітчизняних і зарубіжних представників правничої науки: С.С. Алексєєва, В.О. Боняк, С.П. Головатого, Д.А. Гудими, С.Д. Гусарєва, В.В. Дудченко, М.С. Кельмана, Д.А. Керімова, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, С.А. Комарова, О.М. Куракіна, А.М. Кучука, В.В. Лемака, О.В. Малька, Л.Р. Наливайко, Ю.М. Оборотова, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришина, П.М. Рабіновича, М.М. Рассолова, І.А. Сердюка, С.Г. Стеценка, О.Ф. Скакун, О.Д. Тихомирова, М.В. Цвіка, О.Н. Ярмиша й ін.

Вагомий внесок у розробку питань, присвячених з'ясуванню юридичної природи рішень і практики Суду Ради Європи, а також виконанню його постанов зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: В.З. Абдрашитова, Є.С. Алісієвич, К.В. Андріанов, О.В. Базов, С.Ю. Бутенко, В.Г. Буткевич, О.Ю. Гарасимів, Л.Г. Гусейнов, О.В. Девятова, А.В. Деменєва, Т.І. Дудаш, І.П. Іванець, В.В. Капустинський, О.Ю. Кайдаш, В.П. Кононенко, У.З. Коруц, А.О. Корниліна, О.О. Кочура, І.Ю. Крєтова, Д.В. Кухнюк, І.В. Лаптева, С.П. Матвєєва, І.С. Метлова, П.В. Пушкар, П.М. Рабінович, Н.М. Раданович, О.В. Сердюк, О.В. Соловійов, О.О. Сорока, Д.М. Супрун, В.А. Туманов, О.Я. Трагнюк, В.Г. Уваров, С.Є. Федик, Т.І. Фулей, Ю.Б. Хім'як, С.В. Шевчук, Г.Ю. Юдківська, І.Я. Яковюк та ін.

Водночас, у сучасній теорії права відсутнє комплексне наукове дослідження, в якому з'ясовуються як питання юридичної природи практики ЄСПЛ, так і впливу рішень Суду Ради Європи на теоретичну і практичну юридичну діяльність. Нерозробленість концепції впливу практики Страсбурзького суду на вище

зазначену діяльність не дає можливості розв'язання низки загальнотеоретичних і прикладних завдань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини (затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015), Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 роки (у межах напряму «Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини»), загальноуніверситетської теми наукових досліджень Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ «Теоретико-методологічні та прикладні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (реєстраційний номер 0118U100436).

Мета і задачі дослідження. *Метою* роботи є вирішення існуючої теоретичної проблеми, пов'язаної із з'ясуванням юридичної природи практики Страсбурзького суду та розробкою на цій основі науково-обґрунтованої концепції її впливу на теоретичну та практичну юридичну діяльність в Україні.

Досягнення визначеної дослідницької мети зумовлює необхідність розв'язання таких *задач*:

- з'ясувати стан наукових досліджень практики Суду Ради Європи та її впливу на юридичну діяльність в Україні;
- обґрунтувати вибір методології дослідження правових феноменів практики Страсбурзького суду та її впливу на юридичну діяльність в Україні;
- розкрити зміст поняття практика Європейського суду з прав людини, виокремити його суттєві ознаки та визначити структуру однойменного явища правової дійсності;
- визначити властивості практики Страсбурзького суду як джерела права та джерела правового впливу на юридичну діяльність в Україні;
- охарактеризувати прецедентність практики Суду Ради Європи;
- з'ясувати юридичну природу рішення ЄСПЛ як результату волевиявлення цієї міжнародної правозахисної інституції;
- здійснити видову диференціацію рішень Суду Ради Європи;
- визначити функції постанов, як різновиду рішень Страсбурзького суду;
- обґрунтувати авторський концепт окремої думки судді ЄСПЛ, а також з'ясувати роль і значення цього правового феномену для юридичної доктрини та практики;
- розкрити зміст поняття механізм імплементації постанов Суду Ради Європи в національній правовій системі України;
- визначити структуру механізму імплементації постанов ЄСПЛ в національній правовій системі України й охарактеризувати його складові елементи;
- з'ясувати зміст і обсяг понять заходи індивідуального характеру та заходи загального характеру в аспекті імплементації постанов Страсбурзького суду;
- розкрити зміст категорії вплив практики Суду Ради Європи на юридичну діяльність в Україні й охарактеризувати окремі аспекти такого впливу;
- з'ясувати особливості впливу практики Страсбурзького суду на правову доктрину й юридичну освіту в Україні;

- визначити особливості впливу практики ЄСПЛ на правотворчість в нашій державі;
- охарактеризувати вплив практики Суду Ради Європи на офіційну правоінтерпретаційну діяльність в Україні;
- з'ясувати вплив практики ЄСПЛ на правозастосовну діяльність в нашій державі.

Об'єктом дослідження є юридична практика інститутів Страсбурзького правозахисного механізму та її вплив на національні правові системи держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Предметом дослідження є практика Європейського суду з прав людини та її вплив на юридичну діяльність в Україні.

Методи дослідження. Дослідження феномену практики Суду Ради Європи та її впливу на юридичну діяльність в Україні здійснено з використанням системи методів, як одного з ключових елементів структури методологічного інструментарію пізнання правових явищ.

При проведенні наукової розвідки використовувалися загальнонаукові методи, а саме: історичний, забезпечив з'ясування стану наукових досліджень практики Суду Ради Європи та її впливу на юридичну діяльність в Україні (підрозділ 1.1.); аналізу, за допомогою якого було з'ясовано суттєві ознаки досліджуваних категорій, а також здійснено їх поділ на види; синтезу, який дозволив розкрити зміст понять, що складають предмет дослідження, сформулювати проміжні та загальні висновки по темі (підрозділи 1.2., 2.1.-2.3., 3.1.-3.4., 4.1.-4.3., 5.1-5.5.); дедуктивний та індуктивний методи, що дозволили зробити умовиводи про сутність правових явищ, зокрема, практики ЄСПЛ, рішень Суду Ради Європи, механізму імплементації постанов ЄСПЛ, а також впливу практики Страсбурзького суду на юридичну діяльність в Україні відповідно (підрозділи 2.1, 3.1., 4.1., 5.1.); за допомогою системного та структурно-функціонального методів було з'ясовано елементи внутрішньої будови правових феноменів практики Страсбурзького суду та механізму імплементації постанов ЄСПЛ в національній правовій системі України, зв'язки між їх структурними елементами, а також функціональне призначення останніх (підрозділи 2.1., 3.1., 4.1., 4.2.).

Окрему групу прийомів та способів пізнання склали спеціально-наукові методи: техніко-догматичний, який дозволив обґрунтувати та сформулювати дефініції досліджуваних загальнотеоретичних категорій (підрозділи 2.1., 3.1, 3.3., 3.4., 4.1., 4.3., 5.1-5.5.); компаративістський, за допомогою якого було з'ясовано спільні риси та відмінності у механізмах імплементації постанов ЄСПЛ в Україні та окремих державах-учасниках Конвенції (Федеративній Республіці Німеччини, Чеській Республіці, Французькій Республіці) (підрозділ 4.2); правового моделювання, що забезпечив підготовку пропозицій для вдосконалення національного законодавства з питань імплементації постанов ЄСПЛ в правовій системі нашої держави (підрозділи 2.2., 3.1, 4.3., 5.4., 5.5); за допомогою спеціально-юридичного та герменевтичного методів пізнання було розкрито зміст нормативно-правових приписів, закріплених в Конвенції та чинних нормативно-

правових актах, ухвалених органами державної влади з метою утвердження конвенційного правопорядку в Україні (підрозділи 3.1., 4.2).

Емпіричну основу дослідження склали: постанови ЄСПЛ, ухвалені як проти України, так і інших держав-учасниць Конвенції; рішення Комітету Міністрів Ради Європи щодо імплементації рішень Страсбурзького суду в національний правопорядок України; статистичні дані Міністерства юстиції України, звіти про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ; щорічні звіти Суду Ради Європи; аналітичні та тіньові звіти громадських організацій, присвячені застосуванню практики ЄСПЛ та стану виконання його рішень в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній правничій науці комплексним дослідженням, у якому системно викладено теоретичні положення, що пояснюють правові феномени практики Європейського суду з прав людини та її впливу на юридичну діяльність в Україні.

У результаті дослідження одержано нові положення та висновки, що відображають його наукову новизну, зокрема:

уперше:

- обґрунтовано авторський підхід до розуміння практики ЄСПЛ як сумативного утворення, структуру якого складають діяльність Страсбурзького суду, що відображає цей феномен у динаміці, а також результати такої діяльності (рішення ЄСПЛ) та накопичений правовий досвід Суду Ради Європи (статичні елементи);

- аргументовано тезу про необхідність корегування документально оформленого в ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» судження суб'єкта законотворчості про джерело об'єктивного права не як Конвенцію, взяту в єдності з практикою ЄСПЛ, а як Конвенцію, в єдності з правовими позиціями, сформульованими у рішеннях Суду Ради Європи;

- сформульовано дефініцію поняття окрема думка судді Європейського суду з прав людини, під якою пропонується розуміти елемент практики Суду Ради Європи, що являє собою факультативний юридичний документ до ухваленого ЄСПЛ рішення по суті справи, в якому суддя або декілька суддів на основі попередньо здобутих правових знань і власного професійного досвіду висловлюють особисту правову позицію з приводу питань, що розглядалися Страсбурзьким судом, і наводять юридичні аргументи, які, на їх погляд, не дозволяють повністю або частково погодитися зі сформульованою Судом Ради Європи правовою позицією та ухваленими на її основі приписами індивідуального характеру чи, навпаки, слугують додатковим доказом на підтримку ухваленого ЄСПЛ рішення;

- обґрунтовано авторське визначення категорії механізм імплементації постанов ЄСПЛ в національній правовій системі України як сукупності юридичних засобів і способів, що використовуються, та заходів, які вживаються державою на виконання взятих на себе конвенційних зобов'язань з метою відшкодування завданої скаргникові матеріальної та/або моральної шкоди, відновлення його порушеного конвенційного права (а за можливості і попереднього правового стану), а також запобігання у майбутньому порушенню можливостей людини,

гарантованих Конвенцією та Протоколами до неї;

- з'ясовано структуру механізму імплементації постанов Страсбурзького суду, складовими елементами якої є нормативна, інституційна, функціональна, комунікативна й ідеологічна підсистеми;

- в аспекті імплементації постанов Суду Ради Європи в національній правовій системі України обґрунтовано авторські судження, що розкривають зміст понять заходи індивідуального характеру та заходи загального характеру;

- розкрито зміст категорії вплив практики Страсбурзького суду на юридичну діяльність в Україні – це дія рішень Страсбурзького суду на правосвідомість і поведінку право-дієздатних суб'єктів, передусім осіб, які на професійній основі здійснюють освітньо-наукову, правотворчу, правоінтерпретаційну, правозастосовну та правозахисну діяльність, що виявляється в їх поінформованості про актуальні правові позиції ЄСПЛ, формуванні на цій основі як поглядів на зміст і обсяг конвенційних прав людини та її основоположних свобод, так і правових настанов про необхідність обов'язкового урахування результатів правороз'яснювальної та правозастосовної діяльності Суду Ради Європи у власній практичній діяльності з метою утвердження конвенційного правопорядку в нашій державі;

- доведено тезу про багатоаспектність впливу практики ЄСПЛ на юридичну діяльність в Україні, що знаходить вияв у її інформаційно-психологічній, соціально-правовій, охоронній та регулятивній дії;

- сформульовано дефініції понять, що відображають вплив практики Суду Ради Європи на теоретичну та практичну юридичну діяльність в Україні, а саме: 1) вплив практики ЄСПЛ на юридичну науку; 2) вплив практики Страсбурзького суду на юридичну освіту; 3) вплив практики ЄСПЛ на правотворчість в Україні; 4) вплив практики Страсбурзького суду на офіційну правоінтерпретаційну діяльність в Україні; 5) вплив практики Суду Ради Європи на правозастосування.

удосконалено:

- підхід до визначення структури методології пізнання практики ЄСПЛ та її впливу на юридичну діяльність в Україні, що збагачує її такими необхідними елементами як наукові парадигми та теорії;

- дефініцію категорії практика Страсбурзького суду, що являє собою засновану на попередньому накопиченому досвіді цієї міжнародної правозахисної інституції діяльність, яка значною мірою носить доктринальний характер, об'єктивованим результатом якої є документально оформлені рішення, що вміщують сформовані на основі тлумачення норм і принципів Конвенції правові позиції Страсбурзького суду, а також індивідуалізовані стосовно конкретних учасників провадження приписи щодо: а) прийнятності (неприйнятності) скарги про порушення конвенційних норм; б) руху заяви (або справи) в суді; б) констатації факту не порушення або порушення державою конвенційних прав і свобод людини та присудження потерпілому справедливої сатисфакції;

- підхід до розуміння прецедентності практики Суду Ради Європи як однієї з її відмінних властивостей, за яким прецедентність, як риса рішень ЄСПЛ, означає повторюваність його правових позицій, а отже їх усталеність, що притаманна правовим позиціям Страсбурзького суду уміщеним в його рішеннях як по суті

справи, так і про прийнятність скарг до розгляду;

– класифікацію правових актів ЄСПЛ, збагативши її новими підходами в основу яких покладено такі критерії: за способом ухвалення судового рішення; з огляду на вплив рішень Суду Ради Європи на подальшу юридичну діяльність як самого ЄСПЛ, так і діяльність юрисдикційних органів держав-учасниць Конвенції; залежно від процедури ухвалення рішення ЄСПЛ; за юридичною формою (назвою) документа; з огляду на особливість внутрішньої будови рішень Страсбурзького суду; залежно від ролі рішень ЄСПЛ у процесі застосування ним конвенційних норм; за ступенем імперативності (обов'язковості) правових актів ЄСПЛ для адресатів; за ступенем ефективності правових актів Суду Ради Європи; з огляду на предмет правоінтерпретаційної діяльності ЄСПЛ; у залежності від юридичних властивостей правових актів Страсбурзького суду; з огляду на потенційну можливість перегляду рішень ЄСПЛ з ініціативи сторін процесу; залежно від фактичного стану виконання постанов Суду Ради Європи державою-відповідачем.

дістали подальшого розвитку:

– положення про дуальну природу постанов (judgments) Суду Ради Європи, що є рішеннями Страсбурзького суду, які ухвалюються по суті справи та мають властивості як правоінтерпретаційного, так і правозастосовного акта з переважанням властивостей останнього;

– ідеї про правові позиції Страсбурзького суду як результат його правоінтерпретаційної діяльності, що одночасно виступають джерелом пізнання Конвенції та джерелом (основою, витокон) правового впливу конвенційних норм на свідомість і поведінку суб'єктів правовідносин;

– теоретичні положення про юридичну природу рішень Страсбурзького суду як видового поняття, що відображає такі результати волевиявлення Суду Ради Європи: а) ухвали (decisions); б) постанови (judgments); в) консультативні висновки (advisory opinions);

– судження про напрями впливу постанов Страсбурзького суду на свідомість і поведінку суб'єктів права, до яких віднесено: інформаційну, сигналізаційну, стимулюючу, регулятивну, охоронну функції, а також функції відображення правових позицій Суду Ради Європи та правового виховання;

– положення про видову диференціацію заходів індивідуального та загального характеру, що вживаються державою-відповідачем на виконання рішення ЄСПЛ, ухваленого по суті справи, декларації про дружнє врегулювання спору й односторонньої декларації уряду держави-учасниці Конвенції.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення та висновки, отримані у результаті дослідження, можуть бути використані:

– у *правотворчості* – при проектуванні нормативно-правових актів з питань гармонізації національного законодавства з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод в її офіційному тлумаченні Судом Ради Європи (лист Комітету Верховної Ради України з питань правової політики від 15.10.2020 № 1/5407);

– у *науково-дослідній роботі* – для подальшого дослідження правових феноменів практики Європейського Суду з прав людини та її впливу на юридичну

діяльність в Україні, перед усім, стану дотримання прав і свобод людини, як результату такої діяльності (акт впровадження у наукову діяльність Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 02.06.2020);

– у *освітньому процесі* – при викладанні у закладах вищої освіти, що здійснюють підготовку фахівців за спеціальностями «Право» та «Правоохоронна діяльність», навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Міжнародний захист прав людини», «Захист прав людини в правоохоронній діяльності», «Міжнародне право», «Правозастосування», «Практика Європейського суду з прав людини», а також при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників із вищезгаданих навчальних дисциплін (акт впровадження в освітній процес Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 02.06.2020);

– у *правозастосуванні* – при ухваленні суб'єктами владних повноважень рішень індивідуального характеру з урахуванням правових позицій ЄСПЛ (акт впровадження у діяльність Полтавської обласної державної адміністрації від 25.06.2020; акт впровадження в діяльність Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) від 16.10.2020 № 2).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження правового феномену практики Суду ради Європи та його впливу на юридичну діяльність в Україні обговорювались на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, де була виконана дисертація. Основні положення і висновки дисертації були апробовані на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, а також семінарах та круглих столах, а саме: «Актуальні проблеми протидії правопорушенням і злочинам у сфері громадської безпеки» (м. Дніпропетровськ, 19 жовтня. 2012 р.); «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові підходи дослідження» (м. Харків, 23 жовтня 2012 р.); «Міжнародні стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства» (м. Дніпропетровськ, 10 грудня 2012 р.); «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки» (м. Дніпропетровськ, 19-20 вересня 2013 р.); «Актуальні проблеми юридичної науки в контексті розвитку громадянського суспільства» (м. Дніпропетровськ, 29 квітня 2014 р.); «Права людини: аксіологічний, онтологічний та гносеологічний виміри» (м. Дніпропетровськ, 9 грудня 2015 р.); «Право як регулятор суспільних відносин: історія, теорія, практика» (м. Київ, 18–19 квітня 2016 р.); «Права людини: аксіологічний, онтологічний та гносеологічний виміри» (м. Дніпро, 7 грудня 2016 р.); «Від громадянського суспільства – до правової держави. Конституційне реформування в Україні: сучасні виклики та тенденції» (м. Харків, 21 квітня 2017 р.); «Захист прав людини і основоположних свобод як життєво важлива основа всеохоплюючої безпеки в Європі» (м. Дніпро, 7 грудня 2017 р.); «Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення» (м. Дніпро, 30-31 березня 2018 р.); «Від громадянського суспільства – до правової держави. Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри» (м. Харків, 20 квітня 2018 р.); «Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів» (м. Кривий Ріг, 17 травня 2018 р.); «Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів

прокуратури і суду: виклики та перспективи» (м. Київ, 13 червня 2018 р.); «Права і свободи людини та їх забезпечення в умовах несвободи» (м. Чернігів, 01 листопада 2018 р.); «Проблемы правового регулирования общественных отношений: теория законодательство, практика» (г. Брест, 23-24 ноября 2018 г.); «Міжнародні стандарти справедливого правосуддя та їх імплементація в українське законодавство» (м. Київ, 17 грудня 2018 р.); «Соціально-гуманітарні виміри правової держави: еволюційна парадигма» (м. Дніпро, 28 березня 2019 р.); «Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи» (м. Одеса, 27 вересня 2019 р.); «Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні» (м. Запоріжжя, 25-26 жовтня 2019 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації відображені у 53 публікаціях автора, у тому числі 1 монографії, 27 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, 5 статтях у наукових періодичних виданнях інших держав, а також 20 тезах доповідей на науково-практичних заходах (конференціях, семінарах, круглих столах).

Структура дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів, що включають в себе сімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (640 найменувань) та додатків. Повний обсяг дисертації становить 517 сторінок, із яких 392 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** дисертації обґрунтовано актуальність обраної теми, з'ясовано зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету і задачі дослідження, окреслено об'єкт, предмет та методи дослідження, розкрито наукову новизну отриманих результатів та їх практичне значення, наведено відомості про апробацію результатів дослідження, кількість публікацій, структуру й обсяг роботи.

Розділ 1 «Стан і методологія наукових досліджень практики Європейського суду з прав людини та її впливу на юридичну діяльність в Україні» охоплює два підрозділи.

У *підрозділі 1.1 «Практика Європейського Суду з прав людини та її вплив на юридичну діяльність в Україні як предмет наукових розвідок»* аналізуються праці вітчизняних і зарубіжних учених, предметом дослідження яких стала практика Страсбурзького суду (переважно розглядається правниками як сукупність його рішень), а також її вплив на національний правопорядок.

Виокремлено два періоди у дослідженні цієї проблематики: 1) з дня набрання чинності Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод на території України до вступу в дію Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ»; 2) з дня набрання чинності згаданого Закону України, що триває до тепер.

Резюмується, що: а) незважаючи на підвищений інтерес учених до проблем, пов'язаних із розумінням юридичної природи як рішень, так і практики ЄСПЛ, предметом наукового дискурсу вчених на сьогоднішній день залишаються питання

щодо розкриття змісту цих понять, визначення структури однойменних правових феноменів, прецедентності практики Суду Ради Європи, а також визнання її джерелом національного права України; б) суттєвим недоліком сучасної правової доктрини є відсутність науково-обґрунтованої концепції механізму імплементації державою рішень Страсбурзького суду в національній правовій системі України, яка б через систему взаємопов'язаних ідей і наукових категорій пояснювала цей правовий феномен, розкривала його сутність, внутрішню будову та містила характеристику структурних елементів; в) малодослідженими у вітчизняній правничій науці залишаються і питання видової диференціації рішень ЄСПЛ, функцій постанов Суду Ради Європи, що ухвалені по суті справи та набули властивості остаточних, ролі й значення окремої думки судді Страсбурзького суду для правової доктрини й юридичної діяльності; г) з огляду на значущість і важливість не лише для правничої науки, але й юридичної практики, вимагає своєї теоретичної розробки питання багатоаспектності впливу практики ЄСПЛ як на юридичну діяльність загалом, так і на окремі її різновиди, зокрема: наукову, освітню, правотворчу, правоінтерпретаційну та правозастосовну діяльність.

У підрозділі 1.2 *«Методологія наукового дослідження практики Страсбурзького суду та її впливу на юридичну діяльність в Україні»* наголошено, що проведення наукового дослідження апріорі неможливе без використання відповідного теоретичного інструментарію, що в доктрині права отримав назву методологія.

Відзначається, що основу методології дослідження практики ЄСПЛ та її впливу на юридичну діяльність в Україні складають дві взаємопов'язані правові парадигми, а саме: 1) соціологізму, у якій акцент робиться на ролі права в житті соціуму, а також кожної людини; 2) природно-правова, що постулює ідеї природних прав людини, їх невідчужуваність, непорушність і необхідність гарантування з боку держави. Наголошується, що правові парадигми як світоглядна складова методології права знайшли своє відображення і подальший розвиток у теоріях правового впливу (правового регулювання), правотворчості, правотлумачення, правозастосування, правовідносин, юридичної практики та ін.

Наголошується, що системоутворюючим елементом методології дослідження та її ідеологічною основою є принципи наукового пізнання, як фундаментальні та основоположні ідеї, що ними керується дослідник. Гносеологічні принципи (всебічність, повнота, об'єктивність та поліцентризм) виконали роль своєрідного канону, що забезпечив отримання обґрунтованих та достовірних наукових знань про досліджуваний предмет.

Встановлено, що важливу роль у проведеному дослідженні (визначенні ракурсу предмету наукового пошуку, а також стратегії наукової розвідки) відіграли такі методологічні підходи: 1) гуманістичний, що обумовив дослідження правових позицій Суду Ради Європи як людиноцентриського вчення про зміст і обсяг можливостей індивіда на європейському просторі; 2) комплексний, що уможливив дослідження практики ЄСПЛ як багатогранного соціально-правового явища, з'ясування її властивостей, структури, визначення місця та ролі цього феномену в національній правовій системі; 3) діалектичний, що дозволив з'ясувати юридичну

природу практики та рішень Суду Ради Європи, взаємозв'язок практики Страсбурзького суду з іншими явищами правової дійсності, аспекти впливу практики ЄСПЛ на національну юридичну діяльність, а також наслідки ухвалення постанов Страсбурзьким судом; 4) аксіологічний, за яким Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод розглядається як регіональний міжнародний договір, що людину її життя і здоров'я визнає найвищими соціальними цінностями та здійснює у такий спосіб охоронний вплив на поведінку держав-учасниць Конвенції, а практика ЄСПЛ, як результат його правоінтерпретаційної та правозастосовної діяльності, засобом досягнення мети Конвенції.

Констатовано, що вирішення конкретних теоретичних і практичних питань наукової розвідки здійснюється за допомогою методів дослідження. Розглянуто окремі різновиди методів пізнання (загальнонаукові та спеціально-наукові), а також визначено їх пізнавальні можливості по відношенню до розв'язання визначених дослідницьких задач.

Розділ 2 «Загальнотеоретична характеристика практики Європейського суду з прав людини» містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1 «*Поняття та структура практики Європейського суду з прав людини*» висвітлюються підходи правників до розуміння категорій юридична практика та судова практика, що виконують методологічну функцію по відношенню до інтерпретації поняття практика Суду Ради Європи.

Доведено, що практиці Страсбурзького суду, як правовому феномену, притаманні такі риси: 1) як юридичне явище являє собою складне сумативне утворення, основним елементом якого є діяльність Суду, що значною мірою носить доктринальний характер; 2) вона заснована на попередньому накопиченому досвіді ЄСПЛ; 3) здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами – суддями, які обираються Парламентською Асамблеєю Ради Європи від кожної Високої Договірної Сторони; 4) її правовою основою є норми матеріального і процесуального права, об'єктивовані в Конвенції, Протоколах до неї, а також Регламенті ЄСПЛ; 5) основною метою діяльності Суду Ради Європи є запобігання фактам порушення конвенційних прав і основоположних свобод людини Високими Договірними Сторонами, а також констатація фактів порушення державами-учасницями гарантованих Конвенцією можливостей людини та присудження потерпілим справедливої сатисфакції, що досягається через здійснення Судом Ради Європи функцій тлумачення та застосування конвенційних принципів і норм; 6) має елементи творчості в рамках здійснення тлумачення норм Конвенції, результатом якої є вироблення правових позицій; 7) у своїй результативній частині (ухвалених рішеннях) здійснює багатоаспектний правовий вплив на суб'єктів юридичної діяльності держав-учасниць Конвенції у сфері захисту прав людини; 8) за своєю природою носить складний політико-правовий характер, оскільки ЄСПЛ визначає політику Ради Європи з утвердження та забезпечення європейських стандартів прав людини та основоположних свобод.

Обґрунтовано, що структуру практики ЄСПЛ складають: а) діяльність Страсбурзького Суду (динамічний елемент); б) результати діяльності та правовий досвід Суду Ради Європи (статичні елементи).

У підрозділі 2.2 «Практика Страсбурзького суду як джерело права та джерело правового впливу на юридичну діяльність в Україні» аналізуються підходи правників до розуміння практики Суду Ради Європи в аспекті теорії джерел права.

Стверджується, що практику Суду Ради Європи, що є складним сумативним утворенням, некоректно розглядати як самостійне джерело (зовнішню форму) права, так і в його сукупності з Конвенцією. Наведено аргументи щодо визнання джерелом об'єктивного права цього регіонального міжнародного договору з прав людини, взятого в єдності з правовими позиціями, сформульованими в рішеннях Суду Ради Європи, що відображають динамічний характер змісту конвенційних норм, які еволюціонують під впливом суспільного розвитку і пристосовуються Страсбурзьким судом в результаті їх казуального тлумачення до конкретно-історичних умов.

Акцентується, що правові позиції Страсбурзького суду, як результат його правоінтерпретаційної діяльності, одночасно виступають джерелом пізнання Конвенції та джерелом (основою, виток) правового впливу конвенційних норм на свідомість і поведінку суб'єктів права і, в першу чергу тих, які наділені державно-владними повноваженнями, що обумовлено, передусім, інформаційною цінністю таких позицій Суду Ради Європи.

Констатовано, що правовим позиціям ЄСПЛ, як джерелу правового впливу, притаманні такі риси: а) є відображенням реального функціонування Конвенції, що одночасно «живлять» і «наповнюють» зміст її норм; б) з погляду форми є інформаційним джерелом звідки можна почерпнути знання про сутність і зміст конвенційних норм; в) з погляду змісту як правило являють собою сукупність науково обґрунтованих правових ідей, на яких ґрунтується багатоаспектний вплив конвенційних норм; г) в єдності з конвенційними нормами здійснюють інформаційно-психологічний, охоронний, регулятивний та соціально-правовий вплив на правосвідомість і поведінку суб'єктів права; д) забезпечують формування в індивідуальній та суспільній свідомості правових ідей щодо гарантованих Конвенцією можливостей людини, позитивних правових установок щодо необхідності їх дотримання в юридичній діяльності, а також мотивів правомірної поведінки; є) породжують юридичні наслідки, оскільки враховуються при вжитті державою-відповідачем заходів загального й індивідуального характеру.

У підрозділі 2.3 «Прецедентність практики Суду Ради Європи» обґрунтовується положення про некоректність ототожнення практики ЄСПЛ з судовим прецедентом, що має місце в сучасній правничій науці.

Попри спільну рису (прецедентність, повторюваність) властиву і судовому прецеденту, і практиці ЄСПЛ вищенаведений умовивід з приводу відмінності вказаних правових феноменів підтверджується такими аргументами: а) практика Страсбурзького суду є різновидом судової практики, що як складне, сумативне утворення охоплює діяльність суду, її результати (рішення), правовий досвід, а отже, вона відрізняється від судового прецеденту, що по суті являє собою одиначне рішення однією з вищих судових інстанцій держав, які належать до сім'ї загального права; б) сформульовані в рішеннях ЄСПЛ правові позиції є результатом його виключно правоінтерпретаційної діяльності, тому, зважаючи на чітко визначені

Конвенцією юрисдикційні повноваження Суду Ради Європи, вони не можуть вважатися результатом судової правотворчості, а отже і нормами права; в) зважаючи на різні юрисдикції Страсбурзького суду та національних судів держав-учасниць Конвенції, вироблені ЄСПЛ правові позиції не завжди є безумовними для врахування в діяльності національних судів.

Наголошується на відсутності вагомих підстав для розмежування понять усталена судова практика та прецедентна судова практика, що використовуються в національних правових доктринах не лише Франції, Федеративної Республіки Німеччини, Республіки Італії, але й інших держав, що належать до романо-германської правової сім'ї. Вказані терміни вживаються в правовій доктрині вищезгаданих держав континентальної Європи як синоніми і фактично означають повторюваність застосування раніше сформульованих судовими органами правових позицій. Усталеність, як риса таких судових рішень, означає їх повторюваність, а отже і прецедентність. Риса повторюваності по відношенню до результатів діяльності Суду Ради Європи притаманна правовим позиціям ЄСПЛ вміщеним у його рішеннях, що ухвалюються як по суті справи, так і про прийнятність скарг до розгляду.

Запропоновано видову диференціацію правових позицій ЄСПЛ, в основу якої покладено повторюваність і ступінь їх імперативності у взаємозв'язку з часом розгляду конкретних справ Судом Ради Європи та фактичними обставинами цих справ: а) правові позиції, що мають прецедентний характер і вирізняються безумовною імперативністю (усталені правові позиції, що використовуються в однотипних справах); б) правові позиції, що потенційно можуть мати прецедентний та імперативний характер у майбутньому (нові правові позиції, що, як правило, формуються Великою палатою в результаті еволютивного тлумачення норм Конвенції з урахуванням умов сьогодення); в) правові позиції, що не мають прецедентного й імперативного характеру, оскільки сформовані на основі принципу *mutatis mutandis*, тобто з урахуванням існуючих відмінностей між справою, яка розглядається і попередньо розглянутою справою).

Розділ 3 «Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Рішення Європейського суду з прав людини як результат волевиявлення цієї міжнародної правозахисної інституції» з'ясовується сутність та основні властивості рішень, ухвалених Судом Ради Європи.

Наголошується, що вживані в текстах Конвенції та Регламенту Суду Ради Європи терміни «decisions» («décisions»), «judgments» («arrêts»), як словесні символи понять, що відображають результати його волевиявлення, перекладаються українською мовою одним словом «рішення» без урахування ролі і значення різних правових актів Страсбурзького суду в юридичному процесі. Підтвердженням цьому слугують праці вітчизняних правників, а також положення статті 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». У зв'язку з цим, запропоновано внесення змін до вищезгаданої статті цього законодавчого акта з метою уточнення та розширення відповідного термінологічного ряду.

Доведено, що аналогом англomовного терміна «decision of European Court of Human Rights» необхідно вважати словосполучення «ухвала Європейського суду з прав людини». Вказаний умовивід підтверджується судженням про вказане явище правової дійсності як правовий акт суду, призначення якого в юридичному процесі полягає у вирішенні окремих процедурних питань в рамках розгляду скарги або справи.

Відзначається, що терміно-поняттям, яке відображає остаточні рішення Суду Ради Європи, ухвалені по суті справи, є постанови ЄСПЛ. На підтвердження цієї тези наведено такі аргументи: 1) вживаний в офіційному французько-мовному тексті Конвенції термін «arrêt» буквально перекладається українською мовою як «судова постанова»; 2) остаточні рішення по суті Страсбурзький суд ухвалює у тих справах, які здебільшого підпадають під юрисдикцію адміністративних судів в Україні; предметом оскарження в них є неправомірні дії органів державної влади, їх службових і посадових осіб; завершується розгляд таких справ ухваленням постанови суду; 3) за своєю структурою остаточні рішення ЄСПЛ, ухвалені по суті справи, мають внутрішню будову аналогічну постановам Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду.

Наголошується, що юридична природа постанов Страсбурзького суду є дуальною, зважаючи на те, що вказаний правовий акт має властивості як правоінтерпретаційного, так і правозастосовного акта з переважанням властивостей останнього.

Обґрунтовується, що правові акти, які ухвалюються Страсбурзьким судом з підстав укладення між сторонами конфлікту декларацій про дружнє врегулювання спору чи схвалення умов односторонньої декларації уряду не мають властивостей постанов Суду Ради Європи та на відмінну від них не носять імперативний характер. Аналіз резолютивної частини таких рішень Страсбурзького суду свідчить про те, що їх ухвалення має на меті не вирішити справу по суті, чи засвідчити юридичний факт дружнього врегулювання, а вилучити справу з реєстру на підставі такого факту.

Аргументовано, що консультативні висновки ЄСПЛ (advisory opinions of European Court of Human Rights) – це рішення Суду Ради Європи рекомендаційного характеру, змістом яких є правороз'яснювальні положення окремих норм Конвенції. Консультативні висновки Страсбурзького суду, що надаються на запити вищих судових інстанцій держав-членів Ради Європи відповідно до положень Протоколу № 16 до Конвенції методологічно не коректно ототожнювати з консультативними висновками, які надаються ЄСПЛ на запит Комітету Міністрів Ради Європи з правових питань, що стосуються тлумачення Конвенції та Протоколів до неї на виконання положень ст. 47 Конвенції.

З'ясовано юридичну природу judgments of European Court of Human Rights, що ухвалюються ним згідно з правилом 79 Регламенту Суду Ради Європи. Цим рішенням Страсбурзького суду притаманні такі риси: а) вони відображають процес і результат казуального тлумачення, адже такі роз'яснення торкаються ухвалених ЄСПЛ на підставі норм Конвенції остаточних рішень у конкретній справі; б) з огляду на внутрішню будову – це класичні правоінтерпретаційні акти; в) є актами

автентичного тлумачення, адже являють собою переважно результат волевиявлення того самого складу органу Суду Ради Європи, що ухвалив рішення, положення якого тлумачаться; г) вони адресовані лише тим особам, які звернулися до Страсбурзького суду з клопотанням про тлумачення його судового рішення.

У підрозділі 3.2 «Види рішень Страсбурзького суду» аналізуються існуючі та обґрунтовуються нові підходи до видової диференціації результатів волевиявлення Суду Ради Європи.

Обґрунтовано такі нові підходи до класифікації правових актів ЄСПЛ: 1. За способом ухвалення судового рішення необхідно виокремлювати: а) рішення ухвалені колегіально, тобто у складі кількох суддів (рішення комітетів, палат та Великої палати); б) рішення ухвалені суддею одноосібно (ухвали про прийнятність скарги); 2. З огляду на вплив рішень Суду Ради Європи на подальшу юридичну діяльність як самого ЄСПЛ, так і діяльність юрисдикційних органів держав-учасниць Конвенції пропонується розрізняти: а) рішення, які впливають на розвиток практики ЄСПЛ, а також суб'єктів національної юридичної діяльності (рішення Великої палати та палат); б) рішення, які не впливають на розвиток практики Страсбурзького суду та суб'єктів національної юридичної діяльності (рішення комітетів); 3. Залежно від процедури ухвалення рішення ЄСПЛ поділяються на: а) ті, що ухвалені за загальною процедурою; б) такі, що ухвалені за спрощеною процедурою; в) ті, що ухвалені за спеціальною (пілотною) процедурою; 4. За юридичною формою (назвою) документа необхідно виокремлювати: а) ухвали; б) постанови; в) консультативні висновки; 5. З огляду на особливість внутрішньої будови (структури) рішень Страсбурзького суду пропонується розмежовувати: а) правові акти Суду Ради Європи, що містять усі необхідні структурні елементи судового рішення (вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини); б) правові акти ЄСПЛ, в яких хоча й відсутня мотивувальна частина, однак вона виводиться зі змісту раніше ухвалених ЄСПЛ судових рішень; 6. Залежно від ролі рішень ЄСПЛ у процесі застосування ним конвенційних норм вони поділяються на: а) основні (постанови Суду Ради Європи); б) допоміжні, що забезпечують підготовку постанов ЄСПЛ або дозволяють Суду Ради Європи реалізувати власні процесуальні повноваження (рішення про відповідність скарги умовам прийнятності, рішення про вилучення заяви з реєстру чи її поновлення, рішення про об'єднання заяв, рішення про передачу заяви на розгляд палати чи Великої палати ЄСПЛ тощо); 7. За ступенем імперативності (обов'язковості) правових актів ЄСПЛ для адресатів необхідно розрізняти: а) акти Суду Ради Європи, що мають імперативний характер (ухвали про прийнятність скарги, постанови по суті справи); б) акти Страсбурзького суду, що носять консультативний характер (консультативні висновки); 8. За ступенем ефективності правових актів Суду Ради Європи необхідно виокремлювати: а) рішення Страсбурзького суду, що мають достатньо високий ступінь ефективності, показником якого є реальні позитивні зміни в суспільному житті; б) рішення Суду Ради Європи, що мають низький рівень ефективності, оскільки не відбуваються реальні позитивні зміни у житті суспільства); 9. З огляду на предмет правоінтерпретаційної діяльності ЄСПЛ пропонується розрізняти: а) рішення Суду

Ради Європи, в яких інтерпретуються норми Конвенції; б) рішення ЄСПЛ, в яких інтерпретуються положення раніше ухвалених постанов Страсбурзького суду; 10. У залежності від юридичних властивостей правові акти Страсбурзького суду розмежовуються на: а) рішення ЄСПЛ, що мають властивості правозастосовного акта; б) рішення ЄСПЛ, що мають властивості правоінтерпретаційного акта; в) рішення, що мають дуальну юридичну природу, тобто мають властивості як правозастосовного, так і правоінтерпретаційного актів; 11. З огляду на потенційну можливість перегляду рішень ЄСПЛ з ініціативи сторін процесу запропоновано розрізняти: а) рішення ЄСПЛ, що можуть бути переглянуті; б) рішення, що не можуть бути переглянуті у зв'язку з набуттям властивості остаточних; 12. Залежно від фактичного стану виконання постанов Суду Ради Європи державою-відповідачем необхідно виокремлювати: а) постанови, що виконані в повному обсязі; б) постанови, виконані частково; в) постанови, які не виконуються державою-відповідачем.

У підрозділі 3.3 «Функції постанов Суду Ради Європи» наголошується, що характеристика рішень Страсбурзького суду, як правового феномену, вимагає з'ясування питання щодо визначення спрямованості їх впливу на поведінку учасників суспільного життя. У сучасній правничій науці це питання або ж носить дискусійний характер, або залишається поза увагою дослідників.

Відзначається, що функціям постанов Страсбурзького суду притаманні такі риси: а) вони являють собою напрямки багатоаспектного впливу результатів волевиявлення ЄСПЛ; б) об'єктами такого впливу є правова свідомість та юридично значуща поведінка суб'єктів права, яким адресовані правові акти Страсбурзького суду; в) вони є відображенням юридичних властивостей рішень Суду Ради Європи, що випливають з їх природи; г) безпосередньо пов'язані з компетенцією Страсбурзького суду та є результатом її практичної реалізації; д) їх практичне здійснення забезпечує утвердження європейських стандартів дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією та Протоколами до неї.

Доведено, що рішення ЄСПЛ, ухвалені по суті справи, здійснюють такі функції: 1) інформаційну, яка являє собою напрямок їх впливу на правосвідомість суб'єктів права, перед усім, учасників провадження, що забезпечує їх обізнаність про результати вирішення справи по суті; 2) відображення правових позицій Суду Ради Європи – напрямок впливу на правосвідомість суб'єктів права, що дозволяє їм збагнути логічний аспект ухваленого рішення, тобто його юридичну аргументацію; 3) сигналізаційну – напрямок впливу на правосвідомість і поведінку посадових та службових осіб органів державної влади, що актуалізує проблему невідповідності чинного національного законодавства й практики його реалізації конвенційним стандартам дотримання прав людини; 4) стимулюючу – напрямок впливу на правову свідомість і юридично значущу поведінку державних органів і осіб, чий конвенційні права були порушені Українською державою, що спонукає перших до вдосконалення з урахуванням правових позицій Страсбурзького суду національного законодавства з питань діяльності судових і правоохоронних органів, а також самої юридичної діяльності, а других – до активізації своїх дій, пов'язаних із зверненням зі скаргами до ЄСПЛ; 5) правового виховання – напрямок

впливу на свідомість і поведінку суб'єктів права, перед усім, наділених державно-владними повноваженнями, що забезпечує формування у них системи знань, необхідної для юридичної діяльності, а також позитивних правових установок щодо необхідності вчинення правомірних дій; б) регулятивну – напрямок впливу на правосвідомість і поведінку суб'єктів права, що полягає в упорядкуванні суспільних відносин на основі дотримання органами державної влади, їх посадовими і службовими особами, конвенційних норм в інтерпретації Судом Ради Європи; 7) охоронну – напрямок впливу постанов ЄСПЛ на правосвідомість і юридично значущу поведінку посадових і службових осіб органів державної влади, перед усім тих, які здійснюють правоохоронну діяльність, що в найближчій перспективі має на меті припинення триваючого порушення конвенційних прав та/або свобод людини, їх відновлення у разі порушення, або ж відновлення наскільки це можливо попереднього юридичного стану скажника, а також відшкодування завданої потерпілому моральної і матеріальної шкоди; а в подальшій – притягнення конкретних осіб, винних у порушенні конвенційних прав і свобод людини, до юридичної відповідальності та запобігання їх порушенню у майбутньому.

У підрозділі 3.4 «Окрема думка судді Європейського суду з прав людини: поняття та значення для правової доктрини й юридичної діяльності» наголошується, що досліджуючи юридичну природу рішень Страсбурзького суду, не можна залишити поза увагою і таке явище правової дійсності, як окрему думку судді ЄСПЛ, можливість висловлення якої гарантована кожному зі складу органу Суду Ради Європи, хто брав участь у розгляді справи.

Доведено, що окремій думці судді ЄСПЛ притаманні такі риси: 1) являє собою додатковий до рішення Страсбурзького суду юридичний документ, що є носієм правової інформації; 2) його складають суддя або кілька суддів зі складу органу Суду Ради Європи, які безпосередньо брали участь у розгляді та вирішенні справи; 3) зі змістовного боку вміщує в собі правову позицію судді (суддів) ЄСПЛ з приводу питань, які розглядалися ним, а також юридичні аргументи, що, на їх погляд, не дозволяють повністю або частково погодитися зі сформульованою Судом Ради Європи правовою позицією й ухваленими на її основі приписами індивідуального характеру, чи навпаки, слугують додатковим доказом на підтримку ухваленого Страсбурзьким судом рішення (сутнісна риса); 4) і хоча з необхідністю не спричиняє юридичних наслідків (серед яких можливі: а) її врахування комітетами і палатами ЄСПЛ при розгляді подібних справ у майбутньому; б) передача справи на розгляд Великої палати Страсбурзького суду; в) її врахування національними судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України; г) внесення змін чи доповнень у національне законодавство держави-учасниці Конвенції; г) вплив на правозастосовну діяльність тощо), однак і не виключає можливості їх настання.

Відзначається, що окрема думка судді ЄСПЛ слугує своєрідним правовим засобом, за допомогою якого суддя Страсбурзького суду має можливість висловити власну правову позицію з приводу аргументованості та справедливості ухваленого Судом Ради Європи рішення. Значення окремої думки судді Страсбурзького суду виявляється у її функціях.

Розділ 4 «Механізм імплементації постанов Європейського суду з прав людини в національній правовій системі України» включає в себе три підрозділи.

У підрозділі 4.1 «Поняття механізму імплементації постанов Страсбурзького суду в національній правовій системі» наголошується, що виконання Україною взятих на себе перед Радою Європи міжнародних зобов'язань, передбачених Конвенцією, зводиться переважно до виплати потерпілим від неправомірних дій державних органів (їх посадових і службових осіб) грошової компенсації за завдану матеріальну та моральну шкоду. Тому особливої актуальності набуває питання розробки і закріплення в національному законодавстві України іншого, більш ефективного механізму виконання постанов ЄСПЛ, що вимагає від правничої науки обґрунтування та конструювання його теоретичної моделі.

Проаналізовано різні за своїм змістом та словесною формою вираження юридичні категорії, що їх запропоновано вітчизняними та зарубіжними правниками для відображення таких явищ правової дійсності, як механізм реалізації рішень ЄСПЛ, механізм адміністративно-правового забезпечення реалізації рішень Страсбурзького суду, механізм правової інфільтрації Конвенції, правових позицій та прецедентної практики ЄСПЛ, механізм реагування держави на постанови Суду Ради Європи. З огляду на відмінні судження вчених про зміст поняття рішення Страсбурзького суду, що ухвалюються ним по суті справи, аргументовано недоцільність використання у правничій науці вищезгаданих категорій. Замість них запропоновано концепт механізму імплементації постанов ЄСПЛ в національній правовій системі, що ґрунтується на авторському підході до розуміння поняття рішень Страсбурзького суду, які ухвалюються ним по суті справи, не як норм міжнародного права, а як результат волевиявлення Суду Ради Європи, що має властивості правоінтерпретаційного та правозастосовного акта з переважанням властивостей останнього.

Доведено, що однойменному механізму як правовому феномену притаманні такі риси: 1) є цілісним і системним утворенням, що складається із взаємопов'язаних елементів; 2) є динамічним явищем правової дійсності, що відображає рух, взаємодію цих елементів; 3) він підпорядкований досягненню визначеної статтею 1 Конвенції мети (гарантування кожному, хто перебуває під юрисдикцією Високих Договірних Сторін, прав і свобод, визначених в розділі I Конвенції), а також забезпеченню виконання державою взятих на себе міжнародних зобов'язань передбачених статтею 46 Конвенції (виконувати остаточні рішення ЄСПЛ в будь-яких справах, у яких держава є стороною); 4) його функціональне призначення, що є конкретизацією вищезгаданих мети та міжнародного зобов'язання держави, виявляється у забезпеченні відшкодування завданої скаржникові матеріальної та/або моральної шкоди, відновленні його порушених конвенційних можливостей, а також запобіганні порушень прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією, у майбутньому; 5) має визначені просторові та темпоральні межі існування в правовій системі держави; 6) оцінка його ефективності залежить як від кількісних показників щодо правовідновлювальних заходів з боку держави та ухвалення повторних типових

постанов Суду Ради Європи щодо порушень норм Конвенції, так і від ступеня урахування в діяльності суб'єктів, наділених державно-владними повноваженнями, правових позицій Страсбурзького суду.

У підрозділі 4.2 «Структура механізму імплементації постанов Суду Ради Європи в аспекті національної правової системи України» здійснено аналіз понять структура механізму імплементації норм міжнародного права, структура механізму правозастосування, структура механізму забезпечення прав і свобод людини, структура механізму правоохорони, на основі чого було визначено внутрішню будову механізму імплементації постанов ЄСПЛ в аспекті національної правової системи України.

З'ясовано, що механізм імплементації постанов Страсбурзького суду, як цілісна динамічна система, включає такі підсистеми:

1) інституційну, що охоплює собою суб'єктів, передусім органи державної влади, їх службових і посадових осіб, які, використовуючи необхідні правові засоби, уповноважені вживати заходи індивідуального та загального характеру з метою запровадження в національній правовій системі стандартів Ради Європи із дотримання прав людини. Запропонована класифікація цих суб'єктів за такими критеріями: а) місцем у механізмі імплементації постанов ЄСПЛ; б) обсягом їх компетенції; в) функціональною спрямованістю їх діяльності; г) залежно від того, чи передбачає чинне законодавство можливість їх участі у вжитті заходів індивідуального та/або загального характеру на виконання постанов Суду Ради Європи. До факультативних (допоміжних) суб'єктів імплементації постанов Страсбурзького суду запропоновано відносити заклади вищої освіти, наукові установи, правозахисні громадські організації, адвокатські об'єднання;

2) нормативну, що включає в себе джерела міжнародного права і національне законодавство, а також правові акти Конституційного Суду України та Верховного Суду. Основою нормативної підсистеми є законодавчі акти Українського парламенту. Водночас, важливу роль у цій підсистемі відіграють висновки Верховного Суду та юридичні позиції Конституційного Суду України, що, як невід'ємна частина їх рішень, мають нормативний характер, оскільки є результатами правоінтерпретаційної діяльності цих органів, обов'язковими для врахування суб'єктами правозастосовної та правореалізаційної діяльності норм законодавства;

3) функціональну, що являє собою сукупність динамічних елементів цього механізму; ними є усі види юридичної діяльності, а також правовідносини регулятивної й охоронної спрямованості, що забезпечують імплементацію постанов ЄСПЛ. Правовідносини, що розвиваються в процесі імплементації постанов Страсбурзького суду, за своєю видовою приналежністю є: а) публічно-правовими, оскільки в їх межах реалізуються суспільні та державні інтереси; б) складними (багатосторонніми); в) загальними, адже кількість їх учасників (уповноважених і зобов'язаних осіб) точно законодавством не визначена; г) переважно активного типу, оскільки правомірна поведінка їх зобов'язаної сторони щодо виконання постанов Суду Ради Європи характеризується виявом активності; д) тривалими, адже, як правило, не припиняються відразу ж після виплати скарги

справедливої сатисфакції і тривають до поки держава в повному обсязі не виконає взятих на себе міжнародних зобов'язань, пов'язаних із ужиттям заходів загального характеру;

4) ідеологічну, що включає в себе сформовану під час здобуття вищої юридичної освіти й подальшої практичної діяльності у сфері права та правоохоронної діяльності правову свідомість і правову культуру, передусім тих суб'єктів, які забезпечують імплементацію постанов ЄСПЛ у національній правовій системі. Ефективне виконання покладених на цих суб'єктів юридичних обов'язків з необхідністю вимагає такого рівня їх професійної правосвідомості, що характеризується: а) знанням норм Конвенції та Протоколів до неї, а також правових позицій Страсбурзького суду з різних категорій справ; уміння користуватися спеціальним правовим інструментарієм ЄСПЛ (автономними поняттями, принципами та способами тлумачення тощо) у практичній юридичній діяльності (ідеологічна складова); б) переконаність у необхідності та соціальній корисності урахування правових позицій ЄСПЛ при ухваленні юридично значущих рішень (психологічна складова); в) позитивні правові установки, що виявляють готовність суб'єктів владних повноважень щодо вчинення активних правомірних дій з метою як найшвидшого та повного виконання постанов Суду Ради Європи (поведінкова складова).

5) комунікативну, що являє собою сукупність структурних і функціональних зв'язків, які існують між різними елементами цього механізму. Структурними зв'язками поєднані між собою: а) елементи правовідносин; б) елементи правової свідомості та елементи правової культури особи; в) елементи норм права; г) елементи постанов ЄСПЛ; д) суб'єкти владних повноважень, які утворюють державний апарат та ін. Відповідно функціональні (динамічні) зв'язки існують між: а) суб'єктами владних повноважень та суб'єктами, потерпілими від дій держави-учасниці Конвенції; б) юридичними фактами та правовідносинами; в) правосвідомістю, правовою культурою та юридично значущою поведінкою суб'єктів права; г) нормами права та суспільними відносинами, що виникають між суб'єктами владних повноважень, які забезпечують імплементацію постанов ЄСПЛ в національній правовій системі та особами, чиї конвенційні права було порушено державою-відповідачем; д) між постановами Страсбурзького суду та суспільними відносинами, що розвиваються на підставі таких рішень ЄСПЛ та ін.

У підрозділі 4.3 *«Зміст та обсяг категорій «заходи індивідуального характеру» та «заходи загального характеру» в аспекті імплементації постанов Страсбурзького суду»* аналізуються значення юридичних понять, що використовуються в правничій науці та національному законодавстві, складовою словесного позначення яких є «заходи».

Доведено, що інтерпретація юридичних термінів, складовою яких є слово «заходи», а також однойменних категорій, має ґрунтуватися на поєднанні (діалектичній єдності) інструментального та технологічного аспектів правових явищ. Інструментальний аспект дає відповідь на питання за допомогою чого (яких правових засобів) здійснюється вплив на поведінку суб'єктів, розв'язується конкретне завдання, досягається визначена мета. Технологічний аспект вказує на

те, у який спосіб використовується той або інший правовий засіб, за допомогою сукупності яких прийомів має діяти суб'єкт владних повноважень.

Встановлено, що заходам індивідуального характеру, як явищу правової дійсності, властиві такі риси: а) вони вживаються державою на користь потерпілої особи; б) мають персоніфікований, приватно-правовий характер; в) мають компенсаційне та/або правовідновлювальне призначення; г) з погляду юридичного обов'язку виконання рішення ЄСПЛ, їх вжиття має пріоритетне (першочергове) значення по відношенню до заходів загального характеру; г) як правило, вживаються на виконання резолютивної частини постанови Суду Ради Європи; д) вони не виходять за межі конкретної справи і торкаються лише її учасників; е) здійснюються з метою усунення негативних наслідків порушення конвенційних норм стосовно конкретного скаржника.

За черговістю їх вжиття державою-відповідачем, заходи індивідуального характеру пропонується поділяти на такі види: 1) невідкладні, що мають вживатися позачергово; 2) першочергові, що мають пріоритет по відношенню до додаткових; 3) додаткові (факультативні), втілення яких в практичній діяльності обумовлюється ініціюванням їх з боку скаржника, а також реальною можливістю їх вжиття.

Аргументовано, що заходам загального характеру притаманні такі відмінні риси: а) вживаються в інтересах потенційних потерпілих; б) носять публічно-правовий характер; в) мають профілактичне призначення; г) з погляду юридичного обов'язку виконання постанов ЄСПЛ, їх вжиття державою, як правило, здійснюється після реалізації заходів індивідуального характеру; г) необхідність здійснення таких заходів випливає зі змісту мотивувальної частини постанов Суду Ради Європи, а їх сукупність визначається державою-відповідачем на власний розсуд (за винятком ухвалення Страсбурзьким судом пілотних і квазіпілотних постанов); д) вони виходять за межі конкретної справи та торкаються як її учасників, так і інших суб'єктів; е) здійснюються з метою усунення як системних, так і несистемних проблем, пов'язаних із порушенням конвенційних прав і свобод людини, а також скорочення кількості скарг до ЄСПЛ.

Обґрунтовано видову диференціацію поняття заходи загального характеру за такими критеріями: а) з огляду на їх зв'язок з правовими формами здійснення функцій держави; б) їх спрямованістю; в) значенням у механізмі імплементації постанов ЄСПЛ; г) залежно від сфери суспільного життя, в якій реалізуються такі заходи; г) з огляду на мету вжиття таких заходів; д) ефективністю їх ужиття; е) залежно від ступеня вирішення системної проблеми за допомогою таких заходів.

Розділ 5 «Вплив практики Страсбурзького суду як багатоаспектного явища правової дійсності на юридичну діяльність в Україні» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 5.1 «Поняття та аспекти впливу практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні» висвітлено теоретичні положення, що розкривають зміст категорії правовий вплив, його окремих аспектів, а також відображають співвідношення з поняттям правове регулювання.

Відзначається, що вплив практики Суду Ради Європи на юридичну діяльність в Україні, як складне та багатогранне явище правової дійсності, має такі аспекти дії: інформаційно-психологічний, регулятивний, охоронний і соціально-правовий.

Доведено, що інформаційно-психологічному аспекту впливу практики ЄСПЛ на юридичну діяльність в Україні притаманні такі характерні риси: 1) у формально-юридичному значенні його джерелом слугують результати діяльності Суду Ради Європи, об'єктивовані в рішеннях цієї інституції, а в інституційному – ЄСПЛ та Комітет Міністрів Ради Європи; 2) об'єктом такого впливу є правосвідомість суб'єктів юридичної діяльності, а також їх правова поведінка; 3) здійснюється з метою: а) доведення до суб'єктів юридичної діяльності в Україні сформульованих Страсбурзьким судом правових позицій; б) формування у них уявлень про зміст та обсяг конвенційних прав і свобод людини та гарантії їх дотримання; в) формування у суб'єктів юридичної діяльності правових настанов щодо необхідності урахування результатів офіційного тлумачення ЄСПЛ норм Конвенції; 4) засобами дії є правові позиції Суду Ради Європи, уміщені в мотивувальній частині його рішень, а також їх ретранслятори; 5) методом впливу є переконання.

З'ясовано риси регулятивного впливу Конвенції та практики ЄСПЛ на юридичну діяльність в Україні, а саме: а) конвенційний правопорядок, як результат такого впливу, забезпечується за допомогою особливого правового режиму, що являє собою поєднання способів, методів і типів правового регулювання; б) поведінка людини, чії права і основоположні свободи гарантуються Конвенцією, упорядковується за допомогою диспозитивного методу правового регулювання та на основі загального уможливлення, як самостійного типу правового регулювання, сутнісну та змістовну наповненість якого складають правові уможливлення, що хоча й не є дозволами з боку держави, проте мають бути гарантовані державою; в) поведінка суб'єктів, наділених державно-владними повноваженнями, упорядковується за допомогою імперативного методу правового регулювання, що не позбавлений і елементів диспозитивності та спеціально-дозвільного типу правового регулювання; г) нормативне регулювання суспільних відносин, у межах яких утверджуються та забезпечуються права людини, здійснюється Конвенцією та Протоколами до неї як частиною національного законодавства України; д) індивідуальне правове регулювання поведінки персоніфікованих суб'єктів владних повноважень, які забезпечують виконання рішень ЄСПЛ, здійснюється через зобов'язуючий припис, що міститься в резолютивній частині постанови Страсбурзького суду проти України; е) правові позиції ЄСПЛ, як результат офіційного тлумачення конвенційних норм та одна з важливих складових змісту постанов Суду Ради Європи, не мають самостійного регулятивного впливу на суспільних відносини, а діють лише в сукупності із закріпленими у Конвенції правилами поведінки, а отже мають нормативний характер.

Виокремлено такі відмінні риси охоронного аспекту впливу практики Суду Ради Європи на юридичну діяльність в Україні: 1) є складним динамічним явищем, поєднанням дії рішень ЄСПЛ та її результатів; 2) має спрямованість на правосвідомість та юридично значущу поведінку судових та правоохоронних органів держави, їх службових та посадових осіб; 3) здійснюється з метою:

відновлення прав скажника; припинення триваючих порушень прав людини; притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у порушенні конвенційних прав і свобод людини; недопущення подібних порушень з боку органів державної влади, їх службових та посадових осіб у майбутньому; 4) результативність такої дії полягає в юридичних наслідках для суб'єктів права: а) для потерпілої особи – у виплаті справедливої сатисфакції та відновленні порушених конвенційних можливостей (прав і свобод); б) для осіб, винних у порушенні конвенційних прав – притягнення їх до юридичної відповідальності, а також відшкодування матеріальної шкоди державі у порядку регресу.

Аргументовано, що соціально-правовому аспекту впливу практики ЄСПЛ на юридичну діяльність в Україні притаманні такі риси: 1) його спрямованість як на правосвідомість і правова поведінку суб'єктів юридичної діяльності, так і тих учасників суспільного життя, які здійснюють правничу діяльність не на професійній, а добровільній основі чи за покликанням; 2) виявляється в різних сферах життєдіяльності суспільства (політичній, економічній, сімейній й ін.); 3) є важливим чинником зміни якісного рівня правового життя соціуму, формування в Україні громадянського суспільства та розбудови правової держави; 4) зумовлює реальні позитивні зміни у взаємовідносинах між суспільством та державою.

Резюмується, що поняттю вплив практики Суду Ради Європи на юридичну діяльність в Україні притаманні такі суттєві ознаки: 1) є соціально-правовим, динамічним явищем, єдністю дії рішень Страсбурзького суду та її результатів; 2) джерело такої дії (впливу) складають: а) в інституційному аспекті – ЄСПЛ, який уповноважений ухвалювати правові акти; Комітет Міністрів Ради Європи, котрий здійснює контрольну функцію щодо виконання постанов ЄСПЛ державою-відповідачем; б) у формально-юридичному аспекті – рішення Суду Ради Європи у справах як проти України, так і інших держав-учасниць Конвенції, що об'єктивовані в юридичних документах (ухвалах, постановах, консультативних висновках); 3) об'єктом впливу є, передусім, правосвідомість суб'єктів, які на професійній основі здійснюють освітньо-наукову, правотворчу, правоінтерпретаційну, правозастосовну та правозахисну діяльність та їх юридично значуща поведінка; 4) засобами, за допомогою яких здійснюється такий вплив є: а) правові позиції Страсбурзького суду як складові мотивувальної частини його рішень; зобов'язуючі приписи, що містяться в резолютивній частині ухвал ЄСПЛ та його постанов, переважно ухвалених проти України; б) ретранслятори правових позицій ЄСПЛ, які сприяють інформуванню правників про результати правотлумачної діяльності Суду Ради Європи (Мін'юст, ОБСЄ, правозахисні громадські організації, заклади вищої освіти тощо); 5) метою впливу є підвищення рівня правосвідомості та правової культури суб'єктів права на основі правових цінностей європейської цивілізації, найвищими з яких визнаються людина, її природні права та верховенство права; формування у суб'єктів владних повноважень позитивних правових настанов щодо необхідності урахування результатів офіційного тлумачення Страсбурзьким судом норм Конвенції, а також вжиття заходів індивідуального та загального характеру на виконання ухвалених

Судом Ради Європи рішень проти України, і, як наслідок, утвердження конвенційного правопорядку в нашій державі.

У підрозділі 5.2 «Вплив практики Страсбурзького суду на правову доктрину та юридичну освіту в Україні» наголошується, що результатом осмислення правових позицій Суду Ради Європи з боку представників національної правової доктрини стало суттєве збагачення методології юридичної науки в частині обґрунтування нових підходів, а саме: потребового, філософсько-антропологічного, юснатуралістського, герменевтичного, а також гносеологічного принципу правового поліцентризму.

Встановлено, що в результаті дії практики Страсбурзького суду на доктринальну правосвідомість, неабияких змін зазнали: 1) теорія джерел права, у зв'язку з пошуком вченими відповіді на питання про місце практики ЄСПЛ в існуючій системі джерел національного права; 2) теорія застосування норм права в аспекті її збагачення: а) новими принципами правозастосування; б) ідеями, що визначають кількісний аспект стадій правозастосовного процесу; в) положеннями щодо підстав застосування норм національного права; 3) теорія правотворчості, в частині розширення кола суб'єктів законодавчої ініціативи; 4) теорія правових актів, в аспекті її збагачення новими підходами до класифікації актів застосування норм права; 5) теорія правової поведінки, в частині з'ясування особливостей правових актів ЄСПЛ як прояву правомірної поведінки; б) теорія верховенства права, у зв'язку з її змістовним наповненням ідеями щодо складових цього феномену, вміщеними в правових позиціях Страсбурзького суду; 7) теорія юридичної відповідальності, яка збагачена новими ідеями щодо: а) юридичної відповідальності держав за невиконання взятих на себе міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав людини; б) юридичної відповідальності конкретних посадових і службових осіб органів державної влади за порушення конвенційних норм; в) юридичної відповідальності службових осіб за умисне невиконання рішень Суду Ради Європи; 8) теорія правового регулювання, що збагачена системою ідей про постанови ЄСПЛ як один із необхідних юридичних засобів за допомогою якого упорядковується поведінка суб'єктів права.

Досліджено підходи різних закладів вищої освіти України до вивчення Конвенції та практики ЄСПЛ, на основі чого запропоновано найбільш оптимальний, на думку автора, порядок опанування здобувачами вищої юридичної освіти (від першого бакалаврського освітнього ступеня – до освітньо-наукового ступеня доктора філософії) необхідних теоретичних знань про вказані правові явища і формування практичних навичок правоінтерпретаційної та правозастосовної діяльності.

У підрозділі 5.3 «Вплив практики Європейського суду з прав людини на правотворчість в Україні» досліджено стан виконання нашою державою взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань у сфері нормотворчості, що виникають у зв'язку з ухваленням постанов Суду Ради Європи проти України.

Встановлено, що реакція суб'єктів нормотворчості на ухвалені Страсбурзьким судом постанови не завжди є належною, а їх юридично значуща поведінка, в частині приведення національного законодавства у відповідність до вимог Конвенції, вирізняється непослідовністю, безсистемністю та вибірковістю. Підтвердженням цьому слугують такі аргументи: 1) декларативний підхід до зміни або прийняття

нових нормативно-правових актів (Урядом України до тепер не виконано значну частину стратегічних заходів нормативного характеру у сфері захисту прав людини); 2) ухвалення Парламентом України лише частини необхідних законодавчих актів на виконання першої пілотної постанови ЄСПЛ проти України, що суттєво не вплинуло на загальну негативну ситуацію, пов'язану з виконанням рішень національних судових органів; 3) наявність в законодавчих актах нормативно-правових приписів, що по-різному і без достатнього ступеня конкретизації визначають роль практики ЄСПЛ в діяльності судових і правоохоронних органів України; 4) невжиття належних заходів нормативного характеру, пов'язаних з умовами утримання осіб в місцях попереднього ув'язнення, що у підсумку призвело до ухвалення ЄСПЛ другої пілотної постанови проти України; 5) відсутність на законодавчому рівні юридичного механізму притягнення до відповідальності осіб, дії та рішення яких призвели до порушення конвенційних прав і свобод; 6) ухвалення на виконання постанов ЄСПЛ законодавчого акта, що мав на меті відновлення правового статусу лише конкретних адресатів; 7) повне або часткове ігнорування правових позицій Суду Ради Європи, який у своїх постановах неодноразово наголошував на необхідності прийняття конкретних законодавчих актів на національному рівні.

Резюмується, що незважаючи на існуючі проблеми, пов'язані із виконанням постанов ЄСПЛ, дія практики Страсбурзького суду все ж має суттєвий вплив на правосвідомість суб'єктів, які беруть участь в законотворчості, свідченням чого є такі результати їх діяльності: а) суб'єкти законодавчої ініціативи офіційно декларують намагання врахувати правові позиції ЄСПЛ через розробку законопроектів та подання їх на розгляд парламенту; б) парламент України точно відтворює правову позицію ЄСПЛ при внесенні змін до нормативно-правових актів; в) законодавець частково враховує правову позицію Суду Ради Європи та вносить зміни до нормативно-правового акта, не змінюючи його загальної концепції; г) враховуючи правову позицію ЄСПЛ, Верховна Рада України приймає новий законодавчий акт.

У підрозділі 5.4 «Вплив практики Суду Ради Європи на правоінтерпретаційну діяльність в Україні» охарактеризовано результати дії рішень ЄСПЛ на офіційну правотлумачну діяльність, що здійснюється Конституційним Судом України та Верховним Судом.

Аргументовано, що спеціальний інструментарій правоінтерпретаційної діяльності ЄСПЛ являє собою сукупність принципів і способів тлумачення, використання яких дозволяє Страсбурзькому суду з'ясувати дійсний зміст імпліцитних конвенційних норм. З'ясовано, що Суд Ради Європи керується низкою принципів тлумачення, які поділяються на такі групи: 1) універсальні принципи пізнання; 2) загальні принципи тлумачення норм права; 3) принципи тлумачення норм міжнародного права, що закріплені Віденською конвенцією про право міжнародних договорів; 4) спеціальні принципи тлумачення Конвенції як джерела міжнародного права, що обумовлені її цілями та об'єктом. З-поміж способів тлумачення, що найбільш часто використовуються в діяльності ЄСПЛ є: філологічний, логічний, спеціально-юридичний, системний, телеологічний та історичний.

Доведено, що: а) попри відмінність в об'єкті тлумачення, вищезгадані національні судові органи, які уповноважені здійснювати офіційне роз'яснення

норм чинного законодавства, в цілому використовують такі ж принципи та способи тлумачення, що й Страсбурзький суд; б) офіційна правороз'яснювальна діяльність Верховного Суду та Конституційного Суду України ґрунтується як на загальних, так і на окремих спеціальних принципах тлумачення норм права, що ними керується у своїй діяльності ЄСПЛ, зокрема: ефективного тлумачення норм права; пропорційності та балансу інтересів; забезпечення правової визначеності (правопевності), еволютивного (динамічного) тлумачення; в) водночас неодноразове ухвалення Конституційним Судом України рішень щодо тлумачення одних і тих самих норм права із використанням принципу динамічного тлумачення, здійснюваного без належної аргументації самої практичної потреби повторного роз'яснення правових норм, має своїм наслідком виникнення правотлумачних колізій – двох протилежних за змістом (контраверсійних) правових позицій Суду; г) зважаючи на наявні випадки відступу Верховного Суду від попередньо сформульованих ним із урахуванням принципу еволютивного тлумачення правових позицій, без належного обґрунтування причин для такого відступу, визначених самою ж Великою палатою Суду в Постанові від 04.09.2018 (справа № 829/2042/16), вважаємо за необхідне закріплення вичерпного переліку підстав для відступу від раніше сформульованих Верховним Судом правових позицій у статті 13-1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

У підрозділі 5.5 «Вплив практики Страсбурзького суду на правозастосовну діяльність в Україні» визначено чинники, що обумовлюють негативний стан дотриманням конвенційних положень суб'єктами правозастосовної діяльності.

Запропоновано модель поведінки суб'єктів правозастосування (на прикладі суду), яка передбачає урахування ними правових позицій Суду Ради Європи, що має складатися з таких послідовних дій (алгоритму дій): 1) з метою виконання вимоги чинного законодавства щодо урахування практики Страсбурзького суду, суб'єкту правозастосування необхідно відшукати (віднайти) рішення ЄСПЛ, які торкаються предмета судового розгляду; 2) передусім, слід виокремити ті з них, які були ухвалені проти України; 3) якщо таких рішень Суду Ради Європи немає, необхідно визначити ті, які були ухвалені в останній час проти інших держав-учасниць Конвенції, що за обставинам справи найбільш наближені до суті справи, яка розглядається суддею; 4) за наявності пілотного та звичайного рішення ЄСПЛ зі схожими обставинами справи національні судові органи чи інші суб'єкти застосування норм права мають враховувати правову позицію того рішення, яке найбільш наближене за своїм контекстом до України.

Обґрунтовано такі критерії визначення релевантності правових позицій Страсбурзького суду: 1) схожість предмета регулювання (відносин, які пов'язані з порушенням конвенційних прав та/або свобод людини), а також схожість фактичних обставин справи; 2) схожість конфліктних ситуацій, тобто способів вчинення порушень конвенційних норм з боку органів державної влади, їх посадових і службових осіб; 3) схожість норм національного законодавства (як матеріального, так і процесуального права) та практики його тлумачення і застосування уповноваженими суб'єктами держави-відповідача та України; 4) схожість процедур, які забезпечують можливість відновлення порушеного права

на національному рівні (можливість звернення, оскарження дій або рішень, направлення апеляції тощо).

Встановлено, що для правового впливу практики ЄСПЛ на правозастосовну діяльність в Україні, притаманні такі характерні риси: 1) об'єктом впливу практики ЄСПЛ є правосвідомість та юридично значуща поведінка суб'єктів владних повноважень, що здійснюють судову, правоохоронну та виконавчо-розпорядчу діяльність; 2) засобами впливу є правові позиції Страсбурзького суду, як складові мотивувальної частини його рішень, а також зобов'язуючі приписи, що містяться в резолютивній частині ухвал і постанов ЄСПЛ, переважно ухвалених проти України; 3) урахування правових позицій ЄСПЛ є обов'язком суб'єктів правозастосування, що впливає зі змісту норм національного законодавства; 4) урахування висновків ЄСПЛ, як імперативна вимога законодавства і одночасно результат її виконання суб'єктами правозастосування, посилює правову аргументацію ухвалених рішень у конкретних справах, а також є доказом виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань із дотримання прав людини і основоположних свобод; 5) релевантне врахування правових позицій ЄСПЛ суб'єктами владних повноважень в Україні забезпечує дотримання та виконання ними норм Конвенції і Протоколів до неї, а не їх застосування, як це передбачено приписом ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», що поширює свою дію на національні суди.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретико-правове узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, пов'язаної із з'ясуванням юридичної природи практики Європейського суду з прав людини та її впливу на теоретичну і практичну юридичну діяльність в Україні. З-поміж обґрунтованих теоретичних і методологічних положень, що торкаються предмету дослідження, а також розроблених практичних рекомендацій, найбільш важливими є такі:

1. Огляд доктринальних джерел, які відображають стан наукової розробки практики ЄСПЛ та її впливу на юридичну діяльність в Україні, дозволив виокремити два етапи у дослідженні цієї проблематики:

а) період з дня набрання чинності Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод на території України до вступу в дію Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», що характеризується нечисленністю комплексних монографічних досліджень практики ЄСПЛ, які проводилися переважно представниками загальнотеоретичної юридичної науки та доктрини міжнародного публічного права і стосувалися в основному таких питань, як: організаційно-правові засади діяльності Страсбурзького суду; порядок звернення до цієї міжнародної правозахисної інституції; юрисдикція Суду Ради Європи загалом та особливості тлумачення конвенційних норм зокрема; існуючий контрольний механізм Конвенції; вплив діяльності ЄСПЛ на формування національних правозахисних систем. Результати

цих наукових пошуків значно збагатили вітчизняну правову доктрину та стали підґрунтям для подальших наукових розвідок у цій царині;

б) період з дня набрання чинності вищезгаданим Законом, що триває і в умовах сьогодення. Практика реалізації цього нормативно-правового акта вищої юридичної сили уповноваженими органами державної влади, їх посадовими і службовими особами виявила низку проблем теоретичного та прикладного характеру, нагальна необхідність осмислення і вирішення яких зумовила активізацію наукових пошуків представниками доктрини міжнародного публічного права й галузевих юридичних наук, а саме: конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального, цивільно-процесуального, адміністративно-процесуального та кримінально-процесуального права.

2. Методологія дослідження практики ЄСПЛ та її впливу на юридичну діяльність в Україні є сукупністю принципів, парадигм, теорій, підходів і методів наукового пізнання, що забезпечують отримання науково обґрунтованих висновків про предмет дослідження, а також формування пропозицій та рекомендацій для вдосконалення чинного національного законодавства та практики його реалізації.

Структуру методології предмета дослідження складають: а) принципи наукового пізнання (об'єктивності, поліцентризму, повноти, всебічності); б) взаємодоповнюючі та взаємопов'язані між собою природно-правова та соціологічна парадигми; в) теорії правового регулювання, правового впливу, юридичної практики, правотворчості, правотлумачення, правозастосування, правовідносин та ін.; г) методологічні підходи (гуманістичний, комплексний, діалектичний, аксіологічний); д) загальнонаукові (аналіз, синтез, індукції, дедукції, історичний, системний, структурно-функціональний) та спеціально-наукові методи (техніко-догматичний, компаративістський, правового моделювання, спеціально-юридичний та герменевтичний).

3. Практика Європейського суду з прав людини – це заснована на попередньому накопиченому досвіді цієї міжнародної правозахисної інституції діяльність, що значною мірою носить доктринальний характер, об'єктивованим результатом якої є документально оформлені рішення, що вміщують сформовані на основі тлумачення норм і принципів Конвенції правові позиції Страсбурзького суду, а також індивідуалізовані стосовно конкретних учасників провадження приписи щодо: а) прийнятності (неприйнятності) скарги про порушення конвенційних норм; б) руху заяви (або справи) в суді; в) констатації факту не порушення або порушення державою конвенційних прав і свобод людини та присудження потерпілому справедливої сатисфакції.

Структуру практики ЄСПЛ поряд із діяльністю Страсбурзького суду, що відображає цей феномен у динаміці, складають результати такої діяльності та накопичений правовий досвід Суду Ради Європи (статичні елементи). Під результатами діяльності Страсбурзького суду пропонується розуміти її юридично значущі підсумки, що об'єктивуються в рішеннях ЄСПЛ і є найбільш важливим елементом практики Суду Ради Європи. Ключовим елементом таких рішень є сформульовані Страсбурзьким судом правові позиції. Досвід Суду Ради Європи являє собою сукупність знань про попередні результати діяльності Комісії з прав

людини та Європейського суду з прав людини, а також умінь їх використання у професійній діяльності.

4. Джерелом об'єктивного права вважаємо не Конвенцію, взяту в єдності з практикою ЄСПЛ, що впливає зі змісту ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосовування практики ЄСПЛ», а цей регіональний міжнародний договір з прав людини, взятий в єдності з правовими позиціями, сформульованими в рішеннях Суду Ради Європи. Вказаний умовивід обґрунтовується тим, що саме цей елемент рішень ЄСПЛ відображає динамічний характер змісту принципів і норм Конвенції, що еволюціонують під впливом суспільного розвитку і пристосовуються Страсбурзьким судом в результаті їх казуального тлумачення до конкретно-історичних умов.

5. Риса прецедентності в аспекті практики ЄСПЛ має свої особливості, що виявляються: 1) у повторюваності алгоритму дій Страсбурзького суду щодо встановлення фактичних обставин справи, тобто діянь органів державної влади, їх службових та посадових осіб, на предмет дотримання ними конвенційних норм; 2) в усталеній правовій оцінці правомірності (або неправомірності) діянь органів державної влади і, як наслідок, констатації факту дотримання або порушення норм Конвенції; 3) у тлумаченні правоположень Конвенції стосовно обставин конкретної справи (за умови схожості норм національного законодавства та суспільних відносин, що ним регулюється, правові позиції підтверджуються Страсбурзьким судом). Риса повторюваності притаманна як рішенням ЄСПЛ, ухваленим по суті справи, так і рішенням про прийнятність скарг. Зважаючи на існуючий в теорії джерел права підхід до видової диференціації правових прецедентів за часом їх прийняття, в аспекті цього дослідження прецедентність (повторюваність) вважаємо рисою, притаманною лише деклараторному прецеденту, тобто рішенням ЄСПЛ, прийнятому в минулому.

Підтримуючи позицію правників щодо наявності в діяльності Страсбурзького суду прецедентів тлумачення, вважаємо, що імперативність посилення на такі прецеденти з боку ЄСПЛ прямо залежить від конкретних обставин справи та часових меж актуальності раніше обґрунтованих і сформульованих Судом Ради Європи правових позицій. При розгляді типової скарги Страсбурзький суд, в особі комітету або палати, використовує усталену правову позицію, керуючись принципом правопевності (правової визначеності). Втрата актуальності прецедентів тлумачення обумовлена суттєвими змінами в суспільному житті і, як наслідок, необхідністю пристосування принципів і норм Конвенції до цих умов.

6. Рішення Європейського суду з прав людини – це видове поняття, що відображає такі можливі результати волевиявлення Суду Ради Європи: а) ухвали (decisions) – правозастосовні акти Страсбурзького суду допоміжного характеру, що є юридичним засобом вирішення окремих процедурних питань; б) постанови (judgments) – рішення, що мають дуальну юридичну природу (мають властивості як правоінтерпретаційного, так і правозастосовного акта з переважанням властивостей останнього) та ухвалюються Страсбурзьким судом по суті справи або рішення, що містять роз'яснення раніше сформульованих ЄСПЛ правових позицій та/або приписів індивідуального характеру, уміщених в ухвалених Страсбурзьким судом

рішеннях по суті справи; в) консультативні висновки (advisory opinions) – правоінтерпретаційні акти офіційного та рекомендаційного характеру, що ухвалюються ЄСПЛ у зв'язку із запитами Комітету Міністрів Ради Європи та вищих судових інстанцій держав-учасниць Конвенції.

7. Існуюча в сучасній правничій науці класифікація правових актів Страсбурзького суду є неповною і має бути збагачена такими новими підходами: 1) за способом ухвалення судового рішення; 2) з огляду на вплив рішень Суду Ради Європи на подальшу юридичну діяльність як самого ЄСПЛ, так і діяльність юрисдикційних органів держав-учасниць Конвенції; 3) залежно від процедури ухвалення рішення Страсбурзьким судом; 4) за юридичною формою (назвою) правового акта ЄСПЛ; 5) з огляду на особливість внутрішньої будови (структури) рішень Страсбурзького суду; 6) залежно від ролі рішень ЄСПЛ у процесі застосування ним конвенційних норм; 7) за ступенем імперативності (обов'язковості) правових актів ЄСПЛ для адресатів; 8) за ступенем ефективності правових актів Суду Ради Європи; 9) з огляду на предмет правоінтерпретаційної діяльності ЄСПЛ; 10) у залежності від юридичних властивостей правових актів Страсбурзького суду; 11) з огляду на потенційну можливість перегляду рішень ЄСПЛ з ініціативи сторін процесу; 12) залежно від фактичного стану виконання постанов Суду Ради Європи державою-відповідачем.

8. Функції постанов Страсбурзького суду – це основні напрями впливу результатів волевиявлення ЄСПЛ на свідомість і поведінку право-дієздатних суб'єктів з метою гарантування конвенційних прав і основоположних свобод людини, що перебуває під юрисдикцією держави-учасниці Конвенції. Основними напрями впливу постанов ЄСПЛ на правосвідомість і поведінку суб'єктів юридичної діяльності в Україні є: інформаційна, відображення правових позицій Суду Ради Європи, сигналізаційна, стимулююча, правового виховання, регулятивна й охоронна.

9. Окрема думка судді ЄСПЛ – це елемент практики Суду Ради Європи, що являє собою факультативний юридичний документ до ухваленого ЄСПЛ рішення по суті справи, в якому суддя або декілька суддів на основі попередньо здобутих правових знань і власного професійного досвіду висловлюють особисту правову позицію з приводу питань, що розглядалися Страсбурзьким судом, і наводять юридичні аргументи, які, на їх погляд, не дозволяють повністю або частково погодитися зі сформульованою Судом Ради Європи правовою позицією та ухваленими на її основі приписами індивідуального характеру чи, навпаки, слугують додатковим доказом на підтримку ухваленого ЄСПЛ рішення.

Роль окремої думки судді ЄСПЛ полягає в тому, що вона виступає своєрідним правовим засобом, за допомогою якого суддя Страсбурзького суду має можливість висловити власну правову позицію з приводу аргументованості та справедливості ухваленого ЄСПЛ рішення по суті справи. Значення окремої думки судді Страсбурзького суду виявляється у таких її функціях: 1) впливу на правосвідомість учасників суспільного життя, передусім тих суб'єктів, які на професійній основі здійснюють освітньо-наукову, правотворчу, правоінтерпретаційну, правоохоронну та правозахисну діяльність; 2) опонування до колегіальної правової позиції, що

обґрунтована та сформульована більшістю складу Суду Ради Європи або посилення аргументації такої позиції; 3) сигналізування зацікавленим у вирішенні справи сторонам, а також іншим суб'єктам про можливу юридичну помилку, що її допустив ЄСПЛ; 4) відображення результатів альтернативного професійно-наукового тлумачення конвенційних норм; 5) розвитку юридичної науки та практики.

10. Під механізмом імплементації постанов ЄСПЛ в національній правовій системі України пропонується розуміти сукупність юридичних засобів і способів, що використовуються, та заходів, які вживаються державою на виконання взятих на себе конвенційних зобов'язань з метою відшкодування завданої скаржникові матеріальної та/або моральної шкоди, відновлення його порушеного конвенційного права (а за можливості і попереднього правового стану), а також запобігання у майбутньому порушенню можливостей людини, гарантованих Конвенцією.

11. Як цілісна система, механізм імплементації постанов ЄСПЛ в національній правовій системі України складається з таких підсистем: 1) інституційної; 2) нормативної; 3) функціональної; 4) ідеологічної; 5) комунікативної.

12. Під заходами індивідуального характеру пропонується розуміти сукупність регламентованих нормами національного законодавства дій уповноважених суб'єктів права, наділених державно-владними повноваженнями, що у поєднанні з юридичними засобами інструментального та технологічного характеру забезпечують виконання постанов ЄСПЛ, у яких констатовано порушення одного чи кількох прав та/або свобод конкретної людини (людей) або положень декларації про дружнє врегулювання спору, або односторонньої декларації Уряду та які мають на меті відшкодування потерпілому завданої матеріальної та/або моральної шкоди внаслідок неправомірних дій (або бездіяльності) органів державної влади, їх службових та посадових осіб, припинення порушення конвенційних можливостей людини, що має триваючу дію, а також відновлення, наскільки це можливо, попереднього юридичного та фактичного стану потерпілої особи.

Заходи загального характеру – це сукупність урегульованих нормами національного законодавства дій уповноважених суб'єктів права (переважно державних органів, їх посадових і службових осіб), що у поєднанні з юридичними засобами інструментального та технологічного характеру вживаються на виконання постанов ЄСПЛ і мають на меті усунення існуючих системних та/або несистемних проблем, пов'язаних із дотриманням прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конвенцією та Протоколами до неї, запобігання порушенню конвенційних норм у майбутньому і, як наслідок, скорочення кількості скарг на протиправні дії держави, поданих до Суду Ради Європи.

13. Вплив практики ЄСПЛ на юридичну діяльність в Україні – це дія рішень Страсбурзького суду на правосвідомість і поведінку право-дієздатних суб'єктів, передусім осіб, які на професійній основі здійснюють освітньо-наукову, правотворчу, правоінтерпретаційну, правозастосовну та правозахисну діяльність, що виявляється в їх поінформованості про актуальні правові позиції ЄСПЛ, формуванні на цій основі як поглядів на зміст і обсяг конвенційних прав людини та її основоположних свобод, так і правових настанов про необхідність обов'язкового урахування результатів правороз'яснювальної та правозастосовної діяльності Суду

Ради Європи у власній практичній діяльності з метою утвердження конвенційного правопорядку в нашій державі.

Вплив практики ЄСПЛ на юридичну діяльність в Україні як складне та багатогранне явище правової дійсності має такі аспекти дії:

– інформаційно-психологічний вплив, що виявляється у доведенні до відома суб'єктів, які на професійній основі здійснюють юридичну діяльність, ухвалених Судом Ради Європи рішень шляхом їх опублікування у визначених офіційних виданнях з метою формування у зазначених суб'єктів поглядів на зміст і обсяг конвенційних прав людини та її основоположних свобод в інтерпретації ЄСПЛ, гарантії їх реалізації, а також правових настанов щодо необхідності обов'язкового урахування результатів правороз'яснювальної діяльності Страсбурзького суду в теоретичній і практичній юридичній діяльності;

– регулятивний вплив, сутність якого вбачається у дії на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони та розвитку, проявами якої є нормативне регулювання, що здійснюється мотивувальною частиною постанов Страсбурзького суду у сукупності з нормою Конвенції, зміст якої роз'яснюється, та/або індивідуальне регулювання, що здійснюється резолютивною частиною постанов Суду Ради Європи;

– охоронний вплив, що являє собою дію постанов Страсбурзького суду на правосвідомість і поведінку суб'єктів правоохоронної діяльності з метою запобігання порушенню конвенційних прав людини та її основоположних свобод, припиненню фактів порушень норм Конвенції, притягнення до юридичної відповідальності посадових і службових осіб, винних у порушенні конвенційних норм, відновлення, за наявності такої можливості, порушених прав або свобод скаржника, а також матеріального відшкодування завданої йому шкоди з боку держави;

– соціально-правовий вплив, що характеризується дією рішень ЄСПЛ на правосвідомість та поведінку суб'єктів юридичної діяльності, результатом чого є позитивні зміни у взаємовідносинах між громадянським суспільством (або окремими його представниками) та правовою державою і, як наслідок, утвердження ідеї верховенства права, цінності конвенційних прав людини та її основоположних свобод в національній правовій системі України. Цей аспект впливу практики Суду Ради Європи виходить за межі кола суб'єктів, які на професійній основі здійснюють юридичну діяльність. Його об'єктом є також правова свідомість і поведінка тих учасників суспільного життя, які здійснюють правозахисну діяльність не на професійній основі, а добровільній чи за покликанням (наприклад, члени правозахисних громадських організацій).

14. Під впливом практики ЄСПЛ на юридичну науку пропонується розуміти дію правових позицій Страсбурзького суду на доктринальну правосвідомість, результатом якої є зміна існуючої наукової парадигми з позитивістської на природно-правову та соціологічну, а також системи цінностей, де пріоритетом визнається верховенство права, людина, її права і свободи. Практика Страсбурзького суду вплинула на розвиток теорій правоутворення і джерел права, правового регулювання, правових актів, правової поведінки, юридичної відповідальності, тлумачення норм права, правозастосування, правотворчості, теорію верховенства права, суттєво збагативши їх.

Вплив практики Суду Ради Європи на юридичну освіту – це дія правових позицій ЄСПЛ на свідомість та поведінку учасників освітнього процесу, передусім науково-педагогічних працівників, котрі залучені до підготовки правників і правоохоронців у закладах вищої освіти, результатом якої є усвідомлення необхідності вивчення актуальних питань організації та функціонування Страсбурзького правозахисного механізму для підготовки висококваліфікованих фахівців, а також розробка науково-методичних матеріалів з цієї проблематики та їх запровадження в освітню діяльність.

15. Під впливом практики ЄСПЛ на правотворчість слід розуміти дію правових позицій Суду Ради Європи на правосвідомість і поведінку суб'єктів правотворчої діяльності, результати якої знаходять свій вияв практично на всіх стадіях цього процесу (передпроектній, проектній, прийняття нормативно-правового акта, інформаційно-реєстраційній), що у підсумку може призводити: а) або до урахування чи відтворення результатів тлумачення конвенційних норм Страсбурзьким судом в текстах нормативно-правових актів; б) або до повного чи часткового ігнорування суб'єктом правотворчості результатів правоінтерпретаційної діяльності ЄСПЛ.

16. Під впливом практики ЄСПЛ на офіційну правоінтерпретаційну діяльність в Україні слід розуміти дію рішень Страсбурзького суду на правосвідомість та поведінку суб'єктів, уповноважених на офіційне роз'яснення норм права, позитивним наслідком якої є використання ними як результатів правотлумачної діяльності Суду Ради Європи (правових позицій), так і розробленого суддями ЄСПЛ спеціального інструментарію такої діяльності (принципів та способів тлумачення), що сприяє імплементації конвенційних цінностей в національній правовій системі.

17. Вплив практики ЄСПЛ на правозастосування – це дія рішень Страсбурзького суду на правосвідомість та юридично значущу поведінку суб'єктів застосування норм національного законодавства, що забезпечує усвідомлення важливості результатів правотлумачної та правозастосовної діяльності Суду Ради Європи і має своїм наслідком дотримання та виконання вказаними суб'єктами приписів Конвенції та Протоколів до неї шляхом урахування релевантних висновків Страсбурзького суду при ухваленні ними правозастосовних актів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія

1. Завгородній В. А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 536 с.

Статті в наукових фахових виданнях України, у т.ч. таких, що включені до міжнародних наукометричних баз

2. Завгородній В. А. Органи державної виконавчої влади як суб'єкти виконання рішень Європейського Суду з прав людини в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Випуск 48. С. 148-157.

3. Завгородній В. А. Зарубіжний досвід виконання рішень Європейського Суду з прав людини (на прикладі деяких країн Європейського Союзу). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1 (65). С. 57-64.
4. Завгородній В. А. Форми реалізації рішень Європейського Суду з прав людини в Україні. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 3-6.
5. Завгородній В. А. Особливості змісту рішень Європейського Суду з прав людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2013. Випуск 4. Том 2. С. 177-179.
6. Завгородній В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Випуск 24. Том 1. С. 29-33.
7. Завгородній В. А. Правові стандарти Європейського Суду з прав людини та їх співвідношення з прецедентами. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3 (72). С. 26-34.
8. Завгородній В. А. Правова природа рішень Європейського Суду з прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 15. Том 1. С. 19-22.
9. Завгородній В. А. Функції рішень Європейського Суду з прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4 (78). С. 105-116.
10. Завгородній В. А. Роль і значення окремої думки судді Європейського Суду з прав людини. *Альманах міжнародного права*. 2016. Випуск 13. С. 110-118.
11. Завгородній В. А. Правові акти Європейського Суду з прав людини: види, юридичні наслідки та значення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО*. 2016. Випуск 40. Том 1. С. 7-10.
12. Завгородній В. А. Вплив практики Європейського Суду з прав людини на юридичну освіту в Україні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 223-233.
13. Завгородній В. А. Вплив практики Європейського Суду з прав людини на правозастосовну діяльність в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 10-14. URL: http://lsey.org.ua/5_2017/3.pdf
14. Завгородній В. А. Джерельність практики Європейського Суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 33-36.
15. Завгородній В. А. Інтерпретація поняття «юридична практика» у сучасній теорії права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 5 (20). С. 11-14.
16. Завгородній В. А. Поняття «Механізм імплементації рішень Європейського Суду з прав людини»: питання термінологічної визначеності та змістовної наповнюваності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2018. Випуск 1 (81). С. 11-23.
17. Завгородній В. А. Структура механізму імплементації рішень Європейського Суду з прав людини. *Часопис Національного університету*

«Острозька академія». Серія «Право». 2018. № 1 (17). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18zvazpl.pdf>

18. Завгородній В. А. Нормативна складова механізму імплементації рішень Європейського суду з прав людини в Україні. *Правові новели*. 2018. № 4. С. 23-30.

19. Завгородній В. А. Інформаційно-психологічний аспект впливу практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 24-27.

20. Завгородній В. А. Соціально-правовий аспект впливу практики Європейського суду з прав людини. *Право та державне управління*. 2018. № 3 (32). Том 1. С. 26-32.

21. Завгородній В. А. Правоохоронний аспект впливу практики Страсбурзького суду Ради Європи на національну юридичну діяльність. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спеціальний випуск № 3 (94) «Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти». С. 242-249.

22. Завгородній В. А. Регулятивний вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 4 (65). С. 63-69.

23. Завгородній В. А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на правоінтерпретаційну діяльність в Україні. *Держава та регіони: Серія: Право*. 2019. № 1 (63). С. 11-16.

24. Завгородній В. А. Теоретичний інструментарій дослідження феномену впливу практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. Випуск 1 (85). С. 20-30.

25. Завгородній В. А. Зміст та обсяг категорії «заходи індивідуального характеру» в аспекті імплементації рішень Європейського суду з прав людини. *Альманах міжнародного права*. 2019. Випуск 21. С. 66-74.

26. Завгородній В. А. Поняття та види заходів загального характеру, що вживаються в межах імплементації рішень Страсбурзького Суду Ради Європи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. № 5. Том 30 (69). С. 13-18.

27. Завгородній В. А. Ідеологічна та комунікативна підсистеми механізму імплементації рішень Міжнародного Суду Ради Європи в Україні. *Публічне право*. 2019. № 3 (35). С. 53-59.

28. Завгородній В. А. Термінологічна невизначеність понять, що відображають результати волевиявлення Європейського суду з прав людини. *Публічне право*. 2019. № 4 (36). С. 180-187.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

29. Завгородній В. А. Вплив практики Європейського Суду з прав людини на законодавство України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 6 (22). С. 8-12.

30. Завгородній В. А. Персональна відповідальність посадових осіб як елемент механізму виконання остаточних рішень Європейського Суду з прав людини в Україні. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 5/2. С. 53-57.

31. Завгородній В. А. Стан наукових досліджень практики Європейського Суду з прав людини та її впливу на юридичну діяльність в Україні. *Jurnalul Juridic National: teorie și practică*. 2017. № 2 (24). С. 15-21.

32. Завгородній В. А. Прецедентність як ознака практики Європейського Суду з прав людини. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. № 12(18). С. 14-20.

33. Завгородній В. А. Понятие и сущность практики Европейского Суда по правам человека. *Legea si viata*. 2018. № 1/2 (313). С. 30-35.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

34. Завгородній В. А. Міністерство юстиції України як суб'єкт реалізації рішень Європейського Суду з прав людини. *Актуальні проблеми протидії правопорушенням і злочинам у сфері громадської безпеки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 19 жовтня 2012 р.). Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 44-46.

35. Завгородній В. А. Особливості діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові підходи дослідження*: матеріали міжкафедрального «круглого столу» (м. Харків, 23 жовтня 2012 р.). Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ; ООО Рейтинг, 2012. С. 79-81.

36. Завгородній В. А. Виконання рішень Європейського Суду з прав людини: досвід Федеративної Республіки Німеччини. *Міжнародні стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства*: матеріали круглого столу (м. Дніпропетровськ, 10 грудня 2012 р.). Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 31-33.

37. Завгородній В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як джерело права в Україні. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 19-20 вересня 2013 р.). Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 133-136.

38. Завгородній В. А. Роль заходів загального характеру в механізмі реалізації рішень Європейського Суду з прав людини. *Актуальні проблеми юридичної науки в контексті розвитку громадянського суспільства*: матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпропетровськ, 29 квітня 2014 р.). Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2014. С. 9-13.

39. Завгородній В. А. Прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини. *Права людини: аксіологічний, онтологічний та гносеологічний виміри*: матеріали круглого столу (м. Дніпропетровськ, 9 грудня 2015 р.). Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2015. С. 41-43.

40. Завгородній В. А. До питання щодо поняття «функції рішень Європейського Суду з прав людини». *Право як регулятор суспільних відносин: історія, теорія, практика*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18–19 квітня 2016 р.). Київ: ВГО «Майбутнє країни», 2016. С. 49-51.

41. Завгородній В. А. Роль практики Європейського суду з прав людини в процесі підготовки та підвищення кваліфікації поліцейських в Україні. *Права людини: аксіологічний, онтологічний та гносеологічний виміри*: матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 7 грудня 2016 р.). Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 57-60.

42. Завгородній В. А. До питання про межі впливу рішень Європейського Суду з прав людини на держави-учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Від громадянського суспільства – до правової держави. Конституційне реформування в Україні: сучасні виклики та тенденції*: тези доповідей XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 квітня 2017 р.). Харків: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2017. С. 440-442.

43. Завгородній В. А. Практика Європейського Суду з прав людини як джерело правового впливу. *Захист прав людини і основоположних свобод як життєво важлива основа всеохоплюючої безпеки в Європі*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю Гельсінського документа 1992 року «Виклик часу перемін» (м. Дніпро, 7 грудня 2017 р.). Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 81-84.

44. Завгородній В. А. Складові елементи практики Європейського Суду з прав людини: плюралізм підходів. *Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 30-31 березня 2018 р.). Дніпро: Дніпровський гуманітарний університет, 2018. С. 15-19.

45. Завгородній В. А. Функціональна підсистема механізму імплементації рішень Європейського Суду з прав людини в Україні. *Від громадянського суспільства – до правової держави. Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри*: тези доповідей XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квітня 2018 р.). Харків: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2018. С. 316-321.

46. Завгородній В. А. Вплив практики Європейського Суду з прав людини на правоохоронну діяльність в Україні. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 17 травня 2018 р.). Кривий Ріг: Донецький юридичний інститут МВС України, 2018. С. 37-40.

47. Завгородній В. А. Поняття та аспекти впливу практики Європейського Суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи*: матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 червня 2018 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 76-80.

48. Завгородній В. А. Роль практики Європейського Суду з прав людини в діяльності уповноважених органів з питань пробації України. *Права і свободи людини та їх забезпечення в умовах несповоди*: матеріали Міжнар. наук.-практ.

конф. (м. Чернігів, 01 листопада 2018 р.). Чернігів: Академія Державної пенітенціарної служби, 2018. С. 88-91.

49. Завгородній В. А. Конвенція о защите прав человека и основоположных свобод и практика Европейского суда по правам человека как регулятор общественных отношений: общетеоретический аспект. *Проблемы правового регулирования общественных отношений: теория законодательство, практика: сборник материалов междунар. науч.-практ. конф.* (г. Брест, 23-24 ноября 2018 г.). Брест: Брестский государственный университет им. А.С. Пушкина, 2019. С. 107-110.

50. Завгородній В. А. Чинники, що перешкоджають ефективності впливу практики Європейського суду з прав людини на здійснення правосуддя в Україні. *Міжнародні стандарти справедливого правосуддя та їх імплементація в українське законодавство: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 17 грудня 2018 р.). Київ: Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, 2018. С. 266-270.

51. Завгородній В. А. Вплив практики Європейського Суду з прав людини на різні сфери суспільного життя (теоретико-правовий аспект). *Соціально-гуманітарні виміри правової держави: еволюційна парадигма: збірник тез Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 28 березня 2019 р.). Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. С. 118-122.

52. Завгородній В. А. Інтерпретація категорії «заходи» в аспекті імплементації рішень Страсбурзького суду Ради Європи. *Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 27 вересня 2019 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 13-16.

53. Завгородній В. А. Методологія дослідження практики Європейського суду з прав людини та її впливу на національну юридичну діяльність. *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Запоріжжя, 25-26 жовтня 2019 р.). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2019. С. 9-13.

АНОТАЦІЯ

Завгородній В.А. Практика Європейського Суду з прав людини та її вплив на юридичну діяльність в Україні (теоретико-правовий аналіз). – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021.

Дисертацію присвячено дослідженню практики Європейського суду з прав людини як феномену, що має складну правову природу, а також її впливу на юридично значущу діяльність в Україні.

На основі положень сучасних теорій юридичної та судової практики запропоновано авторський підхід до розуміння поняття практика Європейського суду з прав людини, виокремлено його суттєві риси, з-поміж яких особливу увагу

приділено прецедентності та джерельності, а також визначено структуру цього явища правової дійсності.

В роботі з'ясовано юридичну природу рішень Суду Ради Європи, багатоманітність їх прояву в правовій реальності, визначено функції постанов цієї міжнародної правозахисної інституції, а також значення окремої думки судді Європейського суду з прав людини для правової доктрини й юридичної практики.

Особливу увагу в роботі приділено механізму імплементації постанов Страсбурзького суду в національній правовій системі, обґрунтовано авторське визначення цього поняття, а також з'ясовано його структуру, складовими якої є: нормативна, інституційна, функціональна, комунікативна й ідеологічна підсистеми.

Сформульовано визначення категорії вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні, обґрунтовано тезу про багатоаспектність такого впливу на юридичну діяльність в Україні, що знаходить свій вияв у інформаційно-психологічній, соціально-правовій, охоронній та регулятивній дії. Запропоновано дефініції понять, що відображають вплив практики ЄСПЛ на теоретичну та практичну юридичну діяльність в Україні, а саме: вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну науку; вплив практики Суду Ради Європи на юридичну освіту; вплив практики Страсбурзького суду на правотворчість; вплив практики Європейського суду з прав людини на офіційну правоінтерпретаційну діяльність; вплив практики Суду Ради Європи на правозастосування.

Ключові слова: практика Європейського суду з прав людини, рішення Європейського суду з прав людини, правові позиції Європейського суду з прав людини, окрема думка судді Європейського суду з прав людини, джерело права, механізм імплементації постанов Європейського суду з прав людини, заходи індивідуального характеру, заходи загального характеру, правовий вплив, аспекти впливу практики Європейського суду з прав людини, юридична діяльність.

SUMMARY

Zavhorodnii V.A. Practice of the European Court of Human Rights and its impact on legal activities in Ukraine (theoretical and legal analysis). – *Printed as manuscript.*

The thesis is for doctoral degree in Law in the field 12.00.01 «Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Doctrines» (081 – Law). – The Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, 2021.

The scientific work deals with the study of the practice of the European Court of Human Rights as a complex legal phenomenon, as well as the peculiarities of its impact on legally significant activities in Ukraine.

The author has clarified the state of scientific research of the practice of the European Court of Human Rights, as well as its impact on legal activity in Ukraine. In particular, the stages of research on this issue, the source base, little-studied and unexplored issues on the subject of scientific research have been identified. The structure of the methodology of knowledge of the practice of the Court of Council of Europe and its impact on national legal activity have been substantiated.

The general theoretical description of the practice of the Strasbourg court as a phenomenon of legal reality has been made. In particular, the author's has grounded his own approach to understanding the practice of the European Court of Human Rights as a summative entity, the structure of which consists of the Strasbourg Court, which reflects the phenomenon under study, as well as the results of this activity (decisions) and the experience of the Council of Europe (static elements). The essential features of the category of the same name have been singled out, among which special attention has been paid to precedent and originality.

The author has described the legal nature of the decisions of the European Court of Human Rights as a specific concept that reflects the following results of the will of the Court of the Council of Europe: 1) decisions; 2) judgments; 3) advisory opinions. The need to supplement the existing classification of legal acts of the Strasbourg Court with new criteria has been substantiated. The author has found that the main directions of influence of judgments of the Court of the Council of Europe on legal awareness and behavior of actors of legal activity in Ukraine are the following functions: information; reflection of the legal positions of the Court of Justice of the Council of Europe; alarm; legal education; regulatory; law enforcement; security; improving national legal activities for the protection of human rights. The notion of a separate opinion of a judge of the European Court of Human Rights as an element of its practice has been formulated. Its role has been clarified, as well as its significance for legal doctrine and legal practice, which is manifested in its functions.

The author's definition of the concept of the mechanism of implementation of the European Court of Human Rights judgments in the national legal system has been substantiated, and the structure of this phenomenon of legal reality, the components of which are: normative, institutional, functional, communicative and ideological subsystems. A particular attention has been paid to such elements of the mechanism of implementation of the judgments of the Strasbourg court in the national legal system as individual and general measures taken by the state to fulfill its international obligations.

The paper contains the definition of the category of influence of the practice of the European Court of Human Rights on legal activity in Ukraine. The author has substantiated the thesis about the multifaceted nature of such influence, which is manifested in information-psychological, social-legal, security and regulatory action. Definitions of the concepts reflecting influence of practice of the Strasbourg court on theoretical and practical legal activity in Ukraine have been offered, namely: influence of practice of the European court of human rights on legal science; the impact of the practice of the Council of Europe on legal education; the impact of the practice of the Strasbourg court on lawmaking; the impact of the practice of the European Court of Human Rights on official legal interpretation; the impact of the practice of the Council of Europe on law enforcement.

Keywords: *practice of the European Court of Human Rights, judgments of the European Court of Human Rights, legal positions of the European Court of Human Rights, dissenting opinion of a judge of the European Court of Human Rights, source of law, mechanism of implementation of European Court of Human Rights judgments, individual measures, general measures, legal impact, aspects of influence of the practice of the European Court of Human Rights, legal activity.*